

Mainuš, František

Vlnářské manufaktury ve druhé polovině 18. století

In: Mainuš, František. *Vlnářství a bavlnářství na Moravě a ve Slezsku v XVIII. století*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1960, pp. 109-156

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119116>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VLNAŘSKÉ MANUFAKTURY VE DRUHÉ POLOVINĚ 18. STOLETÍ

RŮST BRNA VE STŘEDISKO MANUFAKTURNÍ VÝROBY

Největší vlnářské středisko ve střední Evropě, Brno, nemá tak starou tradici jako např. Jihlava. Počátky brněnského vlnářství sahají jen do poloviny 18. století. Existoval tu sice soukenický cech, avšak neměl nikdy větší počet členů. V roce 1732 bylo v brněnském soukenickém cechu pouze 12 mistrů. Tucet soukenických dílen s roční produkcí několika desítek kusů suken, to byla celá zdejší vlnářská výroba.¹ Zatím v Jihlavě nebo v Novém Jičíně pracovalo mnoho set soukeníků a jejich zboží znali obchodníci a spotřebitelé v mnoha zemích. Brno však mělo po staletí důležité trhy. Moravští a jiní obchodníci se sukнем a soukeníci z dalekého okolí se sjížděli do Brna, aby prodali své zboží nebo aby nakoupili vlněné tkaniny pro další obchodní podnikání. Na brněnských jarmarcích se setkávali obchodní partneři z nejrůznějších míst, byla navazována obchodní spojení, a tak tyto trhy měly pro moravské výrobce suken, jakož i pro obchodníky, nemalou přitažlivost. Do poloviny 18. století bylo Brno typickým středověkým městem — pevností se symbolickým Špilberkem. Od té doby však počíná zásadní obrat. Nejprve pozvolna, ale na konci století velmi rychle se šíří vlnářská manufakturní výroba. Ta vryla do vývoje tohoto města zvláštní rysy. Jejím přičiněním překonalo středověkou uzavřenost a již ve 2. polovině 18. století byly položeny základy tohoto budoucího průmyslového střediska. Industrialisace urychlila změny v architektonické tvářnosti Brna, pronikavě působila na utváření společenské skladby, měla i podstatný vliv na veškerý hospodářský, kulturní a sociální život ve městě.

V naší studii se pokusíme zachytit první fázi tohoto vývoje. Omezíme se na počátky industrialisace Brna, tj. na 2. polovinu 18. století, kdy se zde rozšířily vlnářské manufaktury.

Snad v žádném jiném městě nevyvinuly státní orgány tolik iniciativy,

¹ MAB, stará sign. T-54, kr. č. 169.

realisující své hospodářské plány, jako v Brně. Nebyla to však náhoda. V polovině 18. století vznikl při moravské reprezentaci a komoře manufakturní úřad. Už sám název ukazuje, co bylo jeho hlavním úkolem. Staral se o manufakturní a řemeslnou výrobu po všech stránkách. Sídlem tohoto orgánu bylo Brno. O budoucí rozvoj moravské průmyslové výroby — a v první řadě o rozmach brněnského vlnářství — se přičinili někteří vynikající činitelé manufakturního úřadu v těsné spolupráci s půjčovní bankou. Také půjčovní banka byla institucí vzniklou z iniciativy státních orgánů. V žádné jiné ze zemí habsburské monarchie neexistovala podobná banka, lépe vyjádřeno společnost, která by přispěla k rozvoji řemeslné a manufakturní výroby tou měrou jako banka brněnská. Hlavní její význam vidíme ve všestranné iniciativě, s níž se banka v těsné spolupráci s manufakturním úřadem ujala průmyslového podnikání. Rozvinula širokou činnost obchodní; dovážela nutné suroviny a hledala odbytiště pro domácí zboží na zahraničních trzích. Půjčovní banka a státní orgány pomáhaly nově vznikajícím výrobním odvětvím také poskytováním úvěrů.

Výsledky činnosti půjčovní banky a manufakturního úřadu se projevily nejmarkantněji na vývoji brněnského vlnářství. I když nelze těmto institucím přičíst veškerou zásluhu při rozvoji brněnské výroby vlněných tkanin, lze jim přiznat alespoň veliký podíl. V moravské půjčovní bance a v manufakturním úřadě působili v 50. a počátkem 60. let dva vynikající praktikové, kteří byli inspirátory a vykonavateli mnohých, na tehdejší dobu pozoruhodných opatření. Byli to inspektor Prokop z manufakturního úřadu a inspektor Kernhofer z půjčovní banky. Některé jejich akce byly překotné, jiné skončily neúspěchem, ale mnohými prospěli hospodářskému vývoji na Moravě.

Manufakturní úřad spolu s půjčovní bankou vytyčili jako jeden z předních úkolů zavést na Moravě výrobu jemných vlněných tkanin. Do té doby moravští soukeníci zhotovovali pouze hrubší druhy suken a cajkařství se omezovalo na několik málo řemeslných dílen. Již počátkem 50. let získal manufakturní úřad několik cizinců, které usadil v Brně. Byli mezi nimi Tomáš Desamoris a Josef Jakub Delimont. Oba pocházeli z nizozemského Verviers a byli soukeníky.² V téže době si zařizoval v Brně dílnu z peněz poskytnutých manufakturním úřadem apretor Josef Denis Germea.u.³ Pocházel také z rakouského Nizozemí. Nově příchozí odborníci se stali z příkazu státních orgánů členy místního soukenického cechu. Představenstvu cechu nepomohlo zuřivé pomlouvání cizinců, ani poukazy na zoufalou životní úroveň svého členstva.⁴

² SAB, Gub. T-10e, císařský přípis, Vídeň 3. května 1753. Desamoris byl zároveň poštřihovačem. Před příchodem do Brna bydlel krátký čas v Hradišti.

³ Tamtéž, zpráva manufakturního úřadu, Brno 14. června 1754.

⁴ Tamtéž, zpráva manufakturního úřadu ze 6. dubna 1753.

Nizozemci nakupovali nutný materiál k výrobě náradí, jež potřebovali pro své dílny. Nástroje si zhotovovali buď sami, nebo jim je podle jejich návrhu dělali místní řemeslníci. Všechno financoval manufakturní úřad, popř. půjčovní banka. Do září 1754 vyplatil manufakturní úřad jen za Desamorise a apretora Germeaua celkem 815 zl. Do této částky byly započteny výdaje za náradí, za vlnu na pokusné výrobky a plat pro oba odborníky.⁵

V letech 1753—1754 pracoval v Brně několik měsíců také benátský soukeník Zabeo. Dostal za úkol rozšířit znalost výroby suken zvaných londres secondes.⁶ Z neznámého důvodu opustil Brno a přestěhoval se do Olomouce. Ale ani tam nežil dlouho a pak se jeho stopa ztrácí. Také tento cizí odborník byl ve službách manufakturního úřadu a půjčovní banky.⁷ Okolo roku 1757 přišel do Brna další nizozemský soukeník jménem Hermann. Také on — a za několik let cizinci, které získal na přání obou zmíněných institucí, barvíř François Henrott a apretor Pierre Rance, oba z Vervièrs, dostávali plat ze státní pokladny a další všestrannou pomoc od půjčovní banky. Rance, Hermann a Henrott měli roční plat 150 zl., Desamoris dokonce 200 zl.; měli k dispozici také volné byty a jiné výhody.⁸

Nizozemci pracovali pokusně na výrobě jemných suken, připravených podle tzv. nizozemského způsobu.⁹ Vedle jemných suken hodlal manufakturní úřad ve spolupráci s půjčovní bankou rozšířit znalost výroby jiných vlněných tkanin, např. harasů a zejména lepších tzv. cajků. Brno se stalo zase místem, kde se konaly přípravy k této výrobě. Jemnou výrobu suken zaváděli Nizozemci, ale při cajkařství se uplatnili odborníci z Pruského Slezska. V roce 1755 pracoval v režii manufakturního úřadu emigrant z Pruského Slezska Ferdinand Bachin. Po několikaleté činnosti si s vydatnou finanční pomocí komerční pokladny zřídil manufakturu v Dolní Dlouhé Loučce a v roce 1765 se stal členem společnosti zřizující manufakturu v Uničově. Po několik let byl Bachin „verkmistrem“ uničovské manufaktury.¹⁰ Také druhý odborník v cajkařství, jenž působil v Brně a v jiných městech na Moravě z pověření manufakturního úřadu a půjčovní banky, Kryštof Hornigk, byl z Pruského Slezska. Díky Hornigkově organizační činnosti a jeho

⁵ Tamtéž, zpráva manufakturního úřadu ze 24. září 1754.

⁶ Tamtéž, císařský přípis z 24. února 1753.

⁷ Tamtéž, císařský přípis z 23. července 1753.

⁸ SAB, Kom. kons. 1763 — T 13, zpráva o výdajích komerční pokladny. Srovn. také IIKA, fasc. 101/1.

⁹ Tamtéž. Byla vybudována mj. nová valcha a barvírna. Na zařízení valchy věnovala státní pokladna 235 zl. 33 kr.

¹⁰ SAB, Kom. kons. 1758 — B2.

iniciativě podařilo se rozšířit znalost výroby harasů zejména v Mohelnici, Rousínově, Moravské Třebové a Šternberku.¹¹

V Brně se cajkařství zatím přespříliš neuchytilo. Ani výroba jemných suken nepřekročila prakticky pokusné stadium. Několik cizích odborníků působících v tomto městě nebylo s to v několika málo letech rozšířit své dílny. Stát a půjčovní banka je sice podporovaly, avšak neposkytly jim dostatečné prostředky, aby mohli podnikat ve větším měřítku. Mezi cizinci pak nebyl ani jediný, jenž by měl větší majetek, natož prostředky k investicím pro rozšíření dílen, na nákup surovin apod. Avšak nizozemští a slezští odborníci učinili první krok při zavádění nových druhů textilií. Jejich, ostatně ne příliš dlouhá činnost byla první etapou brněnského vlnářství. Druhou etapu tvořil založení prvních vlnářských manufaktur.

V roce 1749 byl učiněn v Jihlavě pokus se založením manufaktury na výrobu jemných suken. Vedoucími pracovníky v ní byli nizozemští soukeníci, kteří měli v nejkratší možné době sdělit své zkušenosti jihlavským mistrům. Jihlavský soukenický cech se nesmířil s existencí manufaktury, všemožně ji poškozoval, takže manufaktura byla přenesena do Kladrub. Avšak ani zde se jí příliš nedařilo. Výdaje byly veliké. Státní pokladna, která podnikání v Kladrubech financovala, na manufakturu doplácela.¹² Počátkem 60. let byl pověřen schopný organisátor půjčovní banky, inspektor Kernhofer, aby navštívil Kladruby a prozkoumal po všech stránkách situaci manufaktury.¹³

Kernhofer v obsáhlé zprávě podal obraz kladrubské výroby jemných suken. Manufakturu vedl nizozemský soukeník V. Bailoux. Chyběl tu však schopný jednotlivec nebo společnost, kteří by manufakturu dobudovali. Bailoux byl pouhým správcem, nikoliv majitelem. Neměl vlastních prostředků a musel žádat úvěr ze státní pokladny, chtěl-li provést sebemenší investici. I když stát byl štedrý při udělování finanční pomoci, přece jen nemohl nahradit majitele, jenž by byl schopen iniciativně se vyrovnat v co nejkratší době se všemi problémy, jež se při podnikání vyskytly. Kernhofer vytýkal Bailouxovi jako vedoucímu kladrubské manufaktury, že vyplácí příliš vysoké mzdy. Také ostatní výrobní náklady se mu zdály nadměrné.¹⁴ Inspektor Kernhofer zároveň navrhl, aby kladrubská manufaktura byla přemístěna do Brna. Pracovala by v režii půjčovní banky.¹⁵ Byl přesvědčen o úspěchu manufakturního podnikání, jestliže se podaří uvést do provozu 10 stavů. V Kladrubech se pracovalo v době Kernhoferovy inspekce pouze

¹¹ HkA, fasc. 61, zpráva inspektora Kernhofera, Vídeň 4. srpna 1761. Hornigk dostával vedle platu od půjčovní banky také příspěvek ze státní pokladny ve výši 75 zl. ročně.

¹² HkA, fasc. 101/1. Srovn. A. Klíma, c. d., str. 345n.

¹³ Tamtéž, fasc. 61, zpráva Kernhoferova, Vídeň 30. ledna 1763.

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ Tamtéž. Kernhoferův návrh předběžně schválila komise půjčovní banky.

na 6 stavech. Inspektor vyhledal v Brně také budovu, v níž by se umístily dílny a byli ubytováni manufakturní pracovníci. Nejlépe vyhovoval tzv. Sedlnického dům na Nové ulici, ovšem až po důkladné adaptaci. Půjčovní banka byla ochotna převzít z kladrubské manufaktury všechny zásoby vlny, barviv a hotového zboží. Měla také zájem o použitelný inventář z dílen, hlavně o stavy. Také většina zaměstnanců se měla přestěhovat. Zato však měl stát poskytnout bance půjčku ve výši 5000 zl.¹⁶

Kernhoferův plán byl neobyčejně odvážný. Převzetí manufaktury, která již na dvou místech měla neúspěch, a její přestěhování do Brna znamenalo investovat značné částky do podniku, jež byl na první pohled riskantní. Proto není divu, jestliže akcionáři půjčovní banky nebyli tímto návrhem nadšeni. Zejména rozšířený moravský zemský výbor, jež byl jedním z akcionářů banky, odmítl převzít kladrubskou manufakturu. Ve svém vyjádření upozorňoval na značný pokles fondů banky. Podle názoru výboru stála banka před zhroutilím. Investice spojené s výstavbou manufaktury byly by příliš velké a úspěch naprosto nejistý. Kernhofer byl obviněn z nesianosnosti. Jako inspektor s výkonnou mocí mnohokrát prý zneužil své funkce a pustil se do nebezpečných transakcí, z nichž některé vážně poškodily banku, takže její stabilita tím byla podkopána.¹⁷

Koncem července 1763 se konala ve Vídni plenární schůze všech akcionářů půjčovní banky. Většinou hlasů bylo na ní usneseno převzít kladrubskou manufakturu, přestěhovat ji do Brna a plně ji vybudovat. Je zajímavé, že pro Kernhoferův návrh vystoupil zástupce dvorské komerční rady Degelmann. Přimlouval se vřele za rozšíření výroby jemných suken v Brně a podle jeho názoru nová manufaktura v režii banky byla pro to nejlepším prostředkem. Jedině moravští akcionáři se 7 hlasy se postavili proti převzetí kladrubské manufaktury. Cizí podílníci banky, zejména vídeňští, však prosadili Kernhoferův návrh.¹⁸ Jejich přičiněním vznikla v Brně první vlnářská manufaktura.

Vzápětí po schválení projektu o převzetí kladrubské manufaktury přistoupilo vedení banky, především inspektor Kernhofer, k realizaci. Ze státních prostředků byl pronajat a později koupen vyhlédnutý dům Sedlnického a provedeny nejnútnejší úpravy místností, v nichž měly být umístěny dílny.¹⁹ Do Brna se přistěhovalo několik desítek zaměstnanců kladrubské manufaktury

¹⁶ Tamtéž, zpráva Kernhoferova, Vídeň 30. ledna 1763.

¹⁷ Tamtéž, přepis moravské reprezentace a komory, Brno 27. června 1763.

¹⁸ Tamtéž, protokol o schůzi akcionářů půjčovní banky z 28. července 1763. Pro Kernhoferův návrh bylo odevzdáno 17 hlasů, proti bylo 7 hlasů. Na Moravě bylo upsáno celkem 108 akcií po 500 zl., ve Vídni 141 akcií. Tamtéž, seznam podílníků půjčovní banky.

¹⁹ Tamtéž, fasc. 101/1.

i se svými rodinami. Půjčovní banka dala rovněž převézt zařízení z kladrubských dílen, stavy, kolovraty apod., vlnu a dosud nehotová sukna.²⁰ Přistěhovalo se celkem 59 bývalých kladrubských zaměstnanců spolu s 37 dětmi.²¹ Stěhování bylo provedeno na konci roku 1763. Koncem ledna příštího roku byly přípravy v brněnské manufaktuře již tak pokročilé, že se počalo pracovat na 3 stavech. Zároveň se upravovaly a zařizovaly další dílny, zejména předlácká, barvírna, valcha a apretovna.

Stát splnil všechny požadavky, jež si položila půjčovní banka jako podmínku k přijetí kladrubské manufaktury do své režie. Jak už bylo uvedeno, postaral se stát o budovu a o její adaptaci. Protože již v první polovině roku 1764 se mělo v manufaktuře pracovat na 7 stavech, slíbila dvorská komerční rada ve Vídni poskytnout bezúročnou půjčku na každý stav ve výši 5000 zl. Půjčka byla splatná do 8 let. Zároveň měli být někteří manufakturní zaměstnanci placeni ze státních prostředků. Vedoucí kladrubské manufaktury J. Bailoux zastával touž funkci i v Brně. Dostával ročně 600 zl. platu a jen třetinu mu vyplácela půjčovní banka, zbytek hradila státní pokladna. Státní orgány se ještě zavázaly obnovit zaniklý brněnský předlácký ústav, aby manufaktura měla zajištěny mezi jeho chovanci předláčky.²²

Zdálo se, že brněnská manufaktura na výrobu jemných suken byla dobře zajištěna, jsouc pod správou půjčovní banky. Počáteční nesnáze při budování dílen byly v průběhu několika málo měsíců zvládnuty. Pokusy s výrobou v novém prostředí dávaly naději do budoucnosti.

Avšak rýsovalo se nové nebezpečí, jež ohrožovalo sotva započaté podnikání. Půjčovní banka se dostala do vážné krize. Její sklady byly přeplněny zbožím vlněným i lněným, vlnou i jinými výrobky, s nimiž banka obchodovala. Mnoho tisíc zlatých bylo vázáno v pohledávkách u obchodníků v Uhrách, ve Vídni a na Moravě. Banka neměla volné prostředky k dalšímu provozu.²³ Je pravděpodobné, že nedůvěra ke Kernhoferovi a jeho činnosti, kterou měli moravští podílníci banky, přenesla se na další akcionáře. Převládal názor, že Kernhofer provádí příliš odvážné akce a tak ohrožuje jejich členské podíly. Přitom však akcionáři od roku 1751 dostávali pravidelně 6% úrok ze svých podílů, takže nebyli nijak zkráceni. Naopak půjčovní banka dosahovala značných zisků.²⁴ Po delším jednání byla půjčovní banka pronajata židovské společnosti, i když protesto-

²⁰ SAB, Kom. kons. 1763 — T 13.

²¹ Tamtéž.

²² HkA, fasc. 61, císařský přípis, Vídeň 14. dubna 1764.

²³ Tamtéž, Dopis hr. L. Schlicka dvorské komerční radě, Brno 17. března 1764. Základní kapitál banky byl podle vyjádření Schlickova zachován, byl však ve zboží a v pohledávkách.

²⁴ Tamtéž. Pouze v roce 1759 v důsledku válečných událostí a nečekané ztráty při obchodě s Itálií byl hospodářský výsledek banky jen nepatrně aktivní, takže podílníci neobdrželi svých 6% úroků.

vali brněnští obchodníci, a ani státní orgány nebyly příliš nadšeny návrhem svěřit vedení banky do židovských rukou.²⁵ Ovšem nepodařilo se nalézt nikoho, kdo by byl ochoten nahradit starou společnost, vyplatit akcionářům podíly a vést banku ve své režii.

Změnou vedení banky skončila její funkce jako vykonavatele státní hospodářské politiky. Od svého založení až do roku 1764 vykonala tato instituce nemalou práci při rozšiřování průmyslové výroby a moravského obchodu. Půjčovní banka pracovala v nejtěsnější shodě se státními orgány. To vše nyní skončilo. Židovská společnost neměla důvěru státu. Získala vedení banky jen proto, že nebylo jiného zájemce. Nové vedení banky sledovalo jen své cíle. Banka se věnovala především obchodu a upouštěla od činnosti započaté v dřívějších letech. Neprojevila nadšení vést brněnskou manufakturu, která byla teprve v počátcích a k jejímuž dobudování bylo potřeba dalších investic. Proto státní úřady, nechtěly-li, aby výlohy vložené do manufaktury přišly vniveč, hledaly někoho, kdo by se ujal její další výstavby. Mezi jinými byl požádán jihlavský soukenický cech, aby manufakturu převzal. Jihlavští soukeníci se však zdráhali přijmout nejistý podnik a vymlouvali se na nepříznivé podmínky, které jim nabízely státní orgány.²⁶ Ve skutečnosti převládala v jihlavském cechu silná antipatie vůči jakémukoliv manufakturnímu podnikání a ta byla příčinou zamítavého stanoviska k převzetí brněnské manufaktury.

Po delším vyjednávání se přece jen uvolila společnost vedoucí půjčovní banku manufakturu spravovat. Byla k tomu patrně přinucena nátlakem státních úřadů. Mezi moravským komerčním konsesem a správou půjčovní banky byla 1. července 1764 uzavřena smlouva, jejíž podmínky, až na menší úpravy, byly stejné jako ve smlouvě s dřívějším vedením banky. Brněnská manufaktura dostala název „K. k. Privilegierte feine Tuch-Fabrique zu Brün in Mähren“. Měla zůstat v režii půjčovní banky po dobu 12 let. Z komerční pokladny se měly hradit náklady spojené s dostavěním barvírny a valchy až do výše 2000 zl.²⁷

Půjčovní banka se však příliš o manufakturu nestarala. Židovští podílníci se věnovali raději obchodu, zejména s vlnou, který jim přinášel jistější zisky. Banka neplatila úroky z dluhu, který měla u komerční pokladny, a neodváděla ani nájemné z budovy, v níž byla manufaktura umístěna a jejímž majitelem byl moravský komerční konses. Pro své ospravedlnění uváděla banka nové a nové potíže a poukazovala na výdaje, jež měla s manufakturou. Zdůrazňovala stále, jak stoupají ztráty při výrobě suken, které musí

²⁵ Tamtéž, protest brněnského obchodnictva proti převzetí banky židovskou společností z roku 1764.

²⁶ SAB, Kom. kons. 1763 — T 13, zpráva jihlavského krajského úřadu z 28. června 1764.

²⁷ Tamtéž.

plně hradit, aniž by byla naděje na jakékoliv zlepšení.²⁸ Zatím se počet stavů v brněnské manufaktuře zvýšil až na 13. Jinak však chybělo ještě mnoho do úplného vybudování všech potřebných zařízení. Půjčovní banka se jen liknavě rozhodovala pro sebemenší investice a jestliže opatřila nějaký nástroj či koupila vlnu pro manufakturní potřeby, činila tak spíše ze strachu před úřady než dobrovolně se snahou pomoci rozvoji svěřeného jí podniku.²⁹

Státní úřady proto uvítaly s radostí návrh brněnského obchodníka L. Köffillera, jenž v zastoupení brněnského obchodnictva nabízel převzetí manufaktury. Sliboval, že zvelebí brněnskou výrobu jemných suken a manufakturu náležitě rozšíří.³⁰ I když ještě zdaleka neuplynula dvanáctiletá smluvní lhůta s půjčovní bankou, byla manufaktura svěřena kolegiu brněnských obchodníků. Významným členem této skupiny byl již zmíněný Köffiller. Jeho společníky byli Fr. J. Pachner, Fr. A. Steyer, Fr. Stimmer, Ant. Progini a Ant. Jos. Weber, všichni brněnští obchodníci.³¹ Pro vývoj brněnské soukenické manufaktury znamenala změna vedení novou etapu, která byla v neďaleké budoucnosti dovršena jejím neobyčejným rozkvětem.

Brněnská soukenická manufaktura za 3—4 léta trvání nedosáhla podstatnějšího úspěchu. Příčinou stagnace byl trvalý nezájem druhého vedení půjčovní banky. Avšak již samotná existence manufaktury připravila neobyčejně vhodné podmínky pro rozvoj výroby jemných suken v Brně. Jejimi zaměstnanci totiž byli význační odborníci, z nichž mnozí prosluli svou dovedností, když ještě pracovali v manufakturách v cizině. Velmi poučný je seznam zaměstnanců brněnské manufaktury z počátku roku 1764, tedy z doby jejího budování.

ZAMĚSTNANCI V BRNĚNSKÉ SOUKENICKÉ MANUFAKTUŘE³²

<i>jméno</i>	<i>původ</i>	<i>zaměstnání</i>	<i>původ manželky</i>
J. Bailoux	Nizozemí	manufakt. mistr	Čechy
J. K. Dangel	Brno	fáktor	Drážďany
Noe Defau	Nizozemí	valchář	?
J. Hermann	Limburk	soukeník	Čechy
G. Weber	Pruské Slezsko	soukeník	Čechy
S. Getton	Nizozemí	soukeník	Čechy

²⁸ Tamtéž, přepis ředitele půjčovní banky Dobrušky z května 1766.

²⁹ Tamtéž, inventář brněnské soukenické manufaktury z 30. června 1767.

³⁰ Tamtéž, přepis česko-rakouské dvorské kanceláře z 27. května 1767.

³¹ Tamtéž. Köffiller byl tehdy 24letý. V roce 1767 byl povýšen do šlechtického stavu. Jeho otec pocházel z Korutan a byl obchodníkem v Brně.

³² Tamtéž, zpráva Kernhoferova z 25. ledna 1764.

hlavní důraz při hospodářských reformách na zahraniční obchod. Poukazo-
val na neudržitelné poměry, kdy miliony zlatých jsou vydávány za zboží
nakupované v cizině. Přitom, jak soudil Malivský, bylo by možno většinu
těchto výrobků zhotovit doma. Pokud se některé zboží dosud v zemích
rakouské monarchie nevyrábělo, představoval si zavedení nových odvětví
s pomocí cizích odborníků. Doporučoval však, na rozdíl od Morgenthalera,
pro tato odvětví zcela jinou výrobní formu. Podle Malivského mohly jediné
manufaktury vyplnit citelné mezery. Uváděl doklady z jiných zemí a doka-
zoval, že manufakturní výroba se stala hnací silou jejich hospodářství. V tomto
směru dával jako příklad Nizozemí, které se vyvinulo ve velmoc díky manu-
fakturám a živému obchodu. Francie se svou manufakturní výrobou měla
bezpečnější zdroje blahobytu než Španělsko s bohatými ložisky stříbra. Ma-
livský soudil, že rakouská monarchie má všechny předpoklady k rozvoji
manufakturní výroby. Měla nadbytek surovin, zejména vlny, lnu, železa,
kůže apod. Mnoho surovin se již v těchto oblastech zpracovávalo, ale větši-
nou jen v hrubé zboží, jež ovšem nemohlo konkurovat výrobkům zahraň-
ním. Proto Malivský považoval za účelné povolát cizí odborníky, kteří by
domácí lidi naučili zhotovovat také jemné druhy např. sukna, plátna aj.³

Malivský nezůstal jen u návrhů a plánů. Byl prvním moravským podni-
katelem-manufakturistou. Již někdy v roce 1660 budoval manufakturu
na výrobu jemných suken v Ivančicích. Tam Malivský konal pokusy,
pravděpodobně s pomocí cizích odborníků, aby vyzkoušel výrobu jemných
vlněných tkanin, především suken. Tyto výrobky se na Moravě dosud ne-
zhotovovaly. Malivského snahu po zřízení manufaktury podporovala snad ivan-
čická vrchnost. Tehdejším majitelem tohoto panství byl kníže K. E. Lichten-
štejn, o němž je známo, že se živě zajímal o podnikání v různých odvětvích.⁴
Manufaktura v Ivančicích se nedostala přes stádium počátečních pokusů. Vpá-
dem Turků v roce 1663 byla zničena. Malivský se nevzdal svého cíle
a budoval novou manufakturu v Tišnově. Bohužel prameny o této manu-
faktuře mlčí. Víme jen, že v ní bylo zaměstnáno okolo 80 lidí.⁵ Malivský
podal císaři plán, jak by jeho a v budoucnu další manufaktury byly roz-
šiřovány. Tím by se jednak zajistil dostatek zboží pro vnitřní trh, jednak
zmenšil dovoz cizích vlněných tkanin a pak by se mohlo pomýšlet také na
vývoz. Malivský si představoval, že jeho manufakturu povede společnost, v níž
by on a jeho potomci zastávali místo ředitelů. V plánu tohoto podnikatele
a merkantilisty však bylo mnoho nereálného. Malivský doufal, že manufaktury
zvýší počet obyvatelstva jen imigrací ze zahraničí o 100 000—150 000 lidí.

³ SAB, Gub. M-106.

⁴ Š e b á n e k, c. d., str. 13n.

⁵ SAB, Gub. M-106.

<i>jméno</i>	<i>původ</i>	<i>zaměstnání</i>	<i>původ manželky</i>
V. Šák	Čechy	soukeník	Čechy
K. Stocky	Nizozemí	soukeník	Čechy
J. Březina	Čechy	soukeník	—
L. Stocky	Nizozemí	soukeník	—
P. Rance	Nizozemí	postřihovač	Nizozemí
K. Gepersberg	Falcko	postřihovač	Kolín n./R.
J. Červinka	Čechy	postřihovač	Čechy
Ch. Březina	Čechy	postřihovač	Uhry
J. Rottenschlager	Rakousy	česač	—
J. Rališ	Čechy	česač	—
Jos. Rališ	Čechy	česač	—
A. Leroza	Francie	drastič	Čechy
J. Valenta	Čechy	mýkač	—
J. Růžička	Čechy	mýkač	—
Marketa Fage	Limburk	mýkačka	—
A. Hermannin	Nizozemí	snovačka	—
M. J. Getton	Nizozemí	scelovačka	—
L. Masanlin	Čechy	scelovačka	—
A. M. Nicolain	Koblenz	přadlena	—
K. Forstin	Čechy	přadlena	—
A. Barbičkin	Brno	přadlena	—
P. Kleinin	Brno	přadlena	—
A. Kurtzin	Praha	přadlena	—
T. Tesařin	Jevíčko	přadlena	—
V. Prokopin	Lomnice	přadlena	—
A. Wagnerin	Telč	přadlena	—
D. Schulzin	Morava	přadlena	—

Většina zaměstnanců brněnské manufaktury přišla z Kladrub. Početně byli zastoupeni cizinci, Nizozemci. Někteří pracovali již v Jihlavě. Je pravděpodobné, že přišli do českých zemí společně, protože většina pocházela z nizozemského Verviers. Cizí odborníci zastávali klíčová místa ve výrobním procesu, zejména jako soukeníci a postřihovači. Současně s nimi však přišlo do Brna několik odborných zaměstnanců původem z Kladrub nebo z nejbližšího okolí. Tito lidé se naučili s největší pravděpodobností svému řemeslu v kladrubské manufaktuře. Také cizí odborníci, kteří pracovali v Brně před přistěhováním manufaktury, Hermann a Rance, našli v ní obživu. Jen mezi přadláky byli od počátku lidé z Brna nebo z blízkého okolí. Byla to děvčata, jež se naučila příst pro nizozemské soukeníky a slezské cajkaře, kteří v Brně pracovali v režii manufakturního úřadu.

Tento kádr manufakturních zaměstnanců nezůstal dlouho beze změny. Někteří, zvláště cizinci, brzy jeden po druhém odcházeli. Nebyli spokojeni s výdělečnými podmínkami v brněnské manufaktuře a hledali proto uplatnění jinde. Několik jich odešlo do manufaktury v Klagenfurtě, jiní do Uher.³³ Vedoucí mistr V. Bailoux byl již v roce 1765 propuštěn a nahrazen Nizozemcem Delimontem. Nový „technický“ vedoucí zatím získal důvěru státních úřadů úspěšně dokončenými pokusy s výrobou jemných suken, za něž mu byly uděleny peněžité odměny.³⁴ Několik z původních zaměstnanců zemřelo následkem epidemického onemocnění.³⁵

Moravský komerční konses vynaložil mnoho úsilí na to, aby cizí odborníci vyučili větší počet domácích lidí. Zpočátku se však nepodařilo přimět nizozemské soukeníky, popř. ostatní odborné pracovníky, aby sdělili své znalosti především mladým domácím lidem. Ještě v roce 1767 byl v manufaktuře pouze jediný učeň.³⁶ Cizinci totiž neměli nejmenšího zájmu, aby předávali své vědomosti a šířili je mezi místními obyvatelstvem. Báli se jejich konkurence. Hleděli naopak těžit ze své nepostradatelnosti. Tajili výrobní tajemství a v nejlepším případě je svěřovali a učili jim své příbuzné a krajanů.³⁷

Úbytek původních zaměstnanců se doplňoval příchodem dalších Nizozemců. Přišli noví přistěhovalci z Verviërs, patrně na základě zpráv svých krajanů z Brna, kteří si chválili zdejší poměry. Mezi novými zaměstnanci byli také lidé ze všech koutů Německa, kteří se zastavili v Brně, chodíce z jedné manufaktury do druhé.³⁸ Přišlo také několik soukenických tovaryšů z Čech. V roce 1767 bylo mezi manufakturními zaměstnanci 6 libereckých soukenických tovaryšů.³⁹ V pozdějších desetiletích se složení zaměstnanců první brněnské soukenické manufaktury dále měnilo příchodem cizích i domácích lidí. Fluktuace byla velká zvláště mezi cizinci, kteří, jakmile našli lépe placené místo v jiné manufaktuře, ihned odcházeli.

Téměř současně se vznikem manufaktury na výrobu jemných suken byla

³³ Tamtéž, inventář brněnské soukenické manufaktury z 20. června 1766.

³⁴ Tamtéž, zpráva půjčovni banky z roku 1765 (bez data).

³⁵ Tamtéž, inventář brněnské soukenické manufaktury a seznam zaměstnanců z 30. června 1767. Mj. zemřel Defau.

³⁶ Tamtéž.

³⁷ Tamtéž. Verkmistr Delimont omlouval nedostatek učňů v manufaktuře tím, že se nikdo do učení nehlásí. Každý zájemce byl předem odrazován výsledkem vyučení. Tovaryš, jenž dostal výuční list z manufaktury, se stěží uchýtil u některého mistra. Ti takového člověka považovali za nedostatečně odborně připraveného a nepřijali jej do práce. Delimont měl jistě v mnohém pravdu. Avšak cizí zaměstnanci odmítali starat se o učně a předávat jim zkušenosti. Proto mladí lidé z Brna a okolí se dostali do manufaktury obyčejně jako pomocné síly nebo přadláci.

³⁸ Tamtéž, inventář soukenické manufaktury z 30. června 1767.

³⁹ Tamtéž.

založena v Brně manufaktura druhá, specialisovaná na výrobu plyše a cajků (Plüsch und Zeugfabrique). V průběhu 60. let se moravští feudálové předháněli v zakládání textilních manufaktur. Také hr. Ant. Salm-Reifferscheidt se pokusil vybudovat na svém panství v Rájci manufakturu. Hodlal v ní vyrábět plyše a cajky. Podařilo se mu získat francouzského odborníka François Devauxe.⁴⁰ Hrabě Salm však ztratil z neznámého důvodu zájem o tento druh podnikání, a tak se francouzský odborník přistěhoval v roce 1764 do Brna. S pomocí státu zde začal budovat malou manufakturu. Byl mu slíben roční plat ve výši 500 zl. a finanční pomoc na nákup náradí a surovin.⁴¹ Nedlouho po Devauxovi přišli do Brna další 3 Francouzi. Pocházeli stejně jako Devaux z Amiensu, který byl znám vyspělou výrobou drahých vlněných tkanin, mj. také plyšů.⁴²

Budování manufaktury pokračovalo neobyčejně zdoluhavě. Francouzi sami zhotovovali tkalcovské stavy. Dřevo si kupovali z lesů na panství rájeckém. Náhlá smrt Devauxova ještě zdržela dokončení nejnútnejších dílen.⁴³ Zbylí Francouzi pracovali jen na 2 stavech umístěných provisorně. V režii komerčního konsesu vyráběli pokusně hlavně různé druhy plyše; dostávali denní mzdu ve výši 36 kr. Mezitím se podařilo státním úřadům získat spojení s několika dalšími Francouzi pracujícími v manufaktuře v Berlíně. Brněnský Francouz Grossièrs tlumočil svým krajanům přání rakouských úřadů, aby se přistěhovali do Brna. Protože jim byly slíbeny rozličné výhody, opustili dva z nich, Honoré Matifat a Jean Duvaurant, Berlín a usídlili se v Brně.⁴⁴

Noví příchozí byli pověřeni dokončit započaté dílo. Měli dobudovat manufakturu a rozšířit výrobu plyše a cajků vyučováním domácích lidí. Pro manufakturu byl vybrán dům na Švábce (Údolní ulice). Komerční konses budovu nejdříve pronajal a později ji koupil. Také potřebné přestavby hradila komerční pokladna.⁴⁵ Velmi brzy byly dílny doplněny chybějícím náradím. Od

⁴⁰ HkA, fasc. 101/2.

⁴¹ SAB, Kom. kons. 1764-P23, zpráva komerčního konsesu o výdajích na Devauxovu manufakturu z roku 1766.

⁴² Tamtéž, Vídeň 27. listopadu 1764. Byli to Leo Manièz, François Moirès a Charles Grossièrs.

⁴³ Tamtéž, zpráva kalkulátora Müntzera z 22. srpna 1766.

⁴⁴ Tamtéž. Viz korespondenci mezi Grossièrsem a berlínskými Francouzi. Duvaurantův otec měl v Amiensu manufakturu na výrobu plyše. Oba francouzští odborníci opustili Berlín tajně, protože odešli z tamní manufaktury před uplynutím smluvní lhůty. Nechali tam všechny své osobní věci; teprve později jim je na žádost rakouské vlády předaly pruské orgány. V Berlíně pracovali v manufaktuře, jejímž majitelem byl Lanzent a spol. Zpráva moravského komerčního konsesu z 30. prosince 1766.

⁴⁵ Tamtéž. Budova patřila nějakému Fischerovi. Byla koupena za 2650 zl. Adaptace si vyžádala náklad 2508 zl.

vídeňských obchodníků byly koupeny zásoby vlny a barviv. Výdaje byly značně vysoké. Od roku 1765 do května 1768 poskytl stát této druhé brněnské manufaktuře částku větší než 20 000 zl.⁴⁶ Do Brna přišla pak ještě další skupina Francouzů, opět z Amiensu.⁴⁷

Výroba plyšů a jiných vlněných tkanin, pro niž byla proponována druhá brněnská manufaktura, si vyžadovala odborníky na slovo vzaté. Také přadláci museli ovládat předení různých druhů jemné příze. Francouzi vyučovali proto předení děti a dospělé z Brna a z jeho předměstí. Avšak výuka dostatečného počtu přadláků, již byl pověřen Francouz Manièz, postupovala pomalu. Mnozí vyučení přadláci, využívající poptávky po jemné přízi, přecházeli do služeb soukenické manufaktury, která lépe platila, nebo předli pro brněnské soukeníky.⁴⁸ Manufaktura měla mít po svém dokončení 24 stavů. V první půli roku 1767 se pracovalo na 7 stavech. Zároveň se dokončovalo rozšiřování dalších dílen. Na stavech v nich umístěných pracovali již také domácí lidé. Do Brna přišlo několik mistrů a tovaryšů, kteří byli zaměstnání v Monséově manufaktuře v Šumperku.⁴⁹ Francouzští odborníci spolu s domácími lidmi měli rozšířit brněnskou výrobu plyše natolik, aby se z tohoto města stal středoevropský Amiens. To bylo přáním státních orgánů, a proto věnovaly druhé brněnské manufaktuře nejen stálou péči, ale vložily do její výstavby mnoho tisíc zlatých.⁵⁰

Dokud byl v plyšařské manufaktuře pouze pokusný provoz, stačili francouzští odborníci ji vést a zajišťovat všechny potřebné záležitosti. Jakmile však manufaktura překročila toto počáteční stadium, bylo nanejvýš nutné, aby měla zkušené vedení, které by zvládlo organizační potíže, staralo se o nákup surovin a prodej hotového zboží. Státní orgány nemohly nahradit svým těžkopádným postupem řídicí orgán. A tak v čele manufaktury byl prakticky pouze faktor a cizí odborníci se starali o své výrobní úseky.

O manufakturu však projevil zájem brněnské obchodnictvo v čele s L. Köffillerem. Skupina brněnských obchodníků utvořila společnost, a získala po jednáních se státními orgány správu první soukenické manufaktury; rovněž jí bylo svěřeno vedení manufaktury plyšařské. Stalo se tak počátkem srpna 1768. Podle smlouvy uzavřené s komerčním konsesem převzala společnost plyšařskou manufakturu na 12 let se všemi budovami a inventářem. Měla platit jen nízké nájemné 650 zl. ročně.⁵¹ Plyšařská manufaktura ani za

⁴⁶ Tamtéž, 1763-T13, zpráva o stavu pokladny moravského komerčního konsesu.

⁴⁷ Tamtéž, 1764-P23. Byli mezi nimi česač vlny François Pellé a Pierre Rallich.

⁴⁸ Tamtéž, zpráva ředitelství brněnské plyšařské manufaktury, Brno 16. prosince 1766.

⁴⁹ Tamtéž, zpráva ředitelství brněnské plyšařské manufaktury z 15. ledna 1767.

⁵⁰ Tamtéž, zpráva moravského komerčního konsesu z 5. dubna 1767.

⁵¹ SAB, Kom. kons. 1763-T13. Smlouva má datum 1. srpna 1768.

nového vedení se nijak pronikavě nezvětšila, i když bylo uvedeno do provozu několik dalších stavů. Ukázalo se však, že manufaktura nepřináší žádného užítku. Naopak státní pokladna doplácela na její provoz tím, že stále se z ní vyplácely platy cizím odborníkům, zejména Francouzům.

Společnost brněnských obchodníků ztratila o tuto manufakturu zájem již za několik málo let. Státní orgány hledaly znovu a marně nějakého zájemce, jenž by se manufaktury ujal a vedl ji ve své režii. Nakonec, již v roce 1773, byly manufakturní budovy a upotřebitelný inventář prodány společnosti brněnských obchodníků, jež měla plyšařskou manufakturu v nájmu. Ta zastavila výrobu plyšů a v koupených budovách zřídila dílny, v nichž se zhotovovala sukna. Plyšařská manufaktura tím zanikla. Společnost brněnských obchodníků měla pak ve správě jen prvou brněnskou soukenickou manufakturu. Bývalí zaměstnanci plyšařské manufaktury zčásti odešli, např. do Lince, zčásti se stali zaměstnanci brněnské soukenické manufaktury.⁵²

Při pročitání zpráv, protokolů a žádostí, týkajících se soukenické manufaktury v Brně koncem 60. let a v následujících dvou desetiletích, setkáme se s rozhodující osobností při vývoji této manufaktury — L. Köffillerem. Tento člověk byl typickým měšťanským podnikatelem z období vrcholného rozmachu manufakturní výroby. Köffiller byl neobyčejně aktivním obchodníkem a manufakturstou. Manufakturní výroba byla jeho životním osudem. S jejím rozkvětem byl na vrcholu své životní dráhy. Úpadek znamenal pro něj ztrátu energie a neuvěřitelný sestup z tehdejšího společenského žebříčku. Köffiller byl představitelem vznikající průmyslové buržoasie. Rád přijal povýšení do šlechtického stavu. Jeho bezstarostnost, s níž investoval do manufakturního podnikání nejen svůj majetek, ale mnoho desítek tisíc zlatých, jež si vypůjčil, aniž příliš dbal, zda rozšíření manufaktury je reálné, odlišuje Köffillera od pozdějších brněnských manufakturstů ze sklonku 18. století. Charakteristickým rysem těchto podnikatelů byla neobyčejná opatrnost při vydávání prostředků a střízlivé posuzování výsledků každé investice, obchodního jednání apod. Prvá soukenická manufaktura, jejíž další osud byl spjat s Köffillerem, byla dilem státní hospodářské politiky, stát jí preferoval a není divu, že Köffiller se také později spoléhal na státní podpory více, než bylo zdrávo pro řádný vývoj tohoto podniku.

Společnost brněnských obchodníků, která převzala soukenickou i plyšařskou manufakturu, neměla hospodářskou stabilitu. Již v roce 1769 upadla do vážné finanční krize a stát jí byl nucen poskytnout půjčku ve výši 25 000 zl.⁵³ Avšak ani tato pomoc nebyla účinná. Ve skladech se nahroma-

⁵² Tamtéž, zpráva o licitaci manufakturních budov z února 1773. Společnost brněnských obchodníků koupila budovu plyšařské manufaktury za 2000 zl.

⁵³ Tamtéž, Gub. C-12-45, císařský přípis. Vídeň 18. června 1773.

dily zásoby neprodejných suken, která nechtěli kupovat ani moravští, ani vídeňští obchodníci s poukazem, že kvalita zdejšího zboží není valná a kromě toho ceny byly daleko vyšší než obdobného zboží dováženého z ciziny.⁵⁴ V roce 1769 leželo na skladě aspoň za 122 000 zl. suken a brněnští obchodníci neodebrali více než pouhých několik desítek kusů.⁵⁵ O vážné situaci v manufaktuře se také zmiňoval brněnský krajský komerční inspektor, jenž doporučoval, aby obchodníci dostali příkaz odkoupit větší množství zboží z přeplněných manufakturních skladů.⁵⁶

Köffillerovi se však podařilo získat několik nových půjček. Avšak ani ty nestačily rozproudit provoz v manufaktuře a zabránit jejímu pozvolnému úpadku.⁵⁷ Někteří obchodníci, členové společnosti, propadli se svými majetky exekučnímu řízení, takže v nejkritičtější situaci byl nucen přispěchat na pomoc zase stát, chtěl-li zabránit, aby manufaktura, do níž bylo investováno tolik peněz a v níž byly skládány veliké naděje, nezanikla. Valná část zboží ležícího ve skladech byla odkoupena na státní útraty. Také obchodníci, kteří chtěli dovážet sukna ze zahraničí, museli nejdříve koupit jistý podíl suken z brněnské soukenické manufaktury.⁵⁸ Zároveň došlo přičiněním Köffillerovým k doplnění společnosti. Vedle Köffillera se účastnili manufakturního podnikání svými podíly noví lidé. Také ve vedení manufaktury byly učiněny změny.⁵⁹ Tehdy získal vedoucí postavení v manufaktuře Köffiller. Jeho zásluhou byl posílen kádr manufakturních zaměstnanců o další, zejména cizí odborníky. Z těchto nově příchozích se někteří v budoucích letech osamostatnili a založili sami vlnářské manufaktury.⁶⁰

Pod přímým vedením Köffillerovým se manufaktura dostala z krize a značně se rozšířila. V roce 1769 se pracovalo pouze na 24 stavech, ale v roce 1780 již na 45 stavech.⁶¹ V roce 1781 převzal Köffiller od státu soukenickou manufakturu do vlastnictví. Budovy a veškeré zařízení koupil za neobyčejně příznivých podmínek. Podařilo se mu získat zase společníky, kteří vložili do

⁵⁴ Tamtéž, Kom. í kons. 1763-T13, zprávy ředitelství brněnské soukenické manufaktury z let 1769—1773 (bez bližšího data).

⁵⁵ Tamtéž, zpráva ředitelství brněnské soukenické manufaktury z dubna roku 1769 a z listopadu roku 1772.

⁵⁶ Tamtéž, zpráva o prohlídkách komerčního inspektora z roku 1769.

⁵⁷ Tamtéž, Gub. C-12-45. Köffiller vložil do manufaktury v roce 1768 24 550 zl. a v roce 1771 dalších 22 000 zl. — Zpráva o účasti podílníků ve společnosti brněnského obchodnictva.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ Do společnosti přistoupil Fr. Gartner z Vídně. Köffiller splatil podíly Proginimu a Weberovi, kteří společnost opustili.

⁶⁰ Do Brna přišli např. J. B. Scitter, J. H. Offermann, H. Fr. Hopf, H. G. Bräunlich, W. Mundi, H. Schmal. O všech bude psáno ještě níže. — Tamtéž.

⁶¹ SAB, Gub. C-12-45, pamětní spis Köffillerův z 29. dubna 1780.

podnikání své peníze. Köffiller zvětšil manufakturu až na 120 stavů.⁶²

Již před rokem 1780 se Köffillerovi podařilo rozšířit okruh odběratelů zdejšího zboží. Významné bylo pronikání na Balkán do území ovládaných Turky. Také v Polsku a Rusku získala brněnská manufaktura obchodníky, kteří si u ní objednávali desítky kusů suken.⁶³ Největšího rozkvětu dosáhla Köffillerova manufaktura v letech 1781—1788. Tehdy se horečně vyřizovaly objednávky docházející ze všech stran, ze země rakouské monarchie i z ciziny. Avšak přes zdánlivý rozkvět nedosáhla tato manufaktura hospodářské stability. Její postavení bylo více než vratké. Köffiller svůj podnik úplně prodlužil. A není divu, že s příchodem nepříznivějšího období zhroutila se celá tato stavba spočívající na hliněných základech. V roce 1790 byla nucena manufakturní správa v důsledku špatných odbytových možností prudce omezit výrobu. Věřitelé se ihned hlásili o své peníze. Státní úřady hleděly sice zachránit hroící se manufakturu, avšak marně. V roce 1792—93 byla Köffillerova manufaktura, její budovy, inventář a zásoby prodány v licitaci.⁶⁴

Příčiny rychlého pádu Köffillerovy manufaktury po období rozkvětu byly několikeré. V tehdejší době se mělo za to, že hlavním důvodem zániku Köf-

⁶² SAB, Míst. sign. 39/3, č. 2110, zpráva o počtu stavů v Köffillerově manufaktuře, Brno 12. července 1788. V letech 1780—1787 byl nově instalován následující počet stavů: Koncem srpna 1780 pracovalo v manufaktuře 39 velkých a 6 malých stavů

přírůstek v roce 1780	10	„	—	„
„	1781	12	„	1
„	1782	20	„	4
„	1783	—	„	2
„	1784	10	„	—
„	1785	—	„	5
„	1786	10	„	1
„	1787	—	„	—

V roce 1787 celkem 101 velkých a 19 malých stavů.

⁶³ SAB, Gub. C-12-45, tabulka o vyrobeném zboží v brněnské soukenické manufaktuře v I 1772—1780. Ročně bylo zhotoveno toto množství suken:

rok	kusů suken	rok	kusů suken
1772—73	555	1776—77	813
1773—74	614	1777—78	653
1774—75	530	1778—79	1014
1775—76	768	1779—80	1016

Výroba v tomto desetiletí měla stoupající tendenci. V dalších letech, v době konjunktury pro tuto manufakturu, se objem výroby zmnohonásobil. Ukazují to mj. také stoupající objednávky. — Tamtéž, Míst. sign. 39/3, č. 2110.

⁶⁴ Tamtéž, Míst. sign. 39/3, č. 2110. Dluhy manufaktury činily celkem 156 000 zl. Budovy, zařízení, zásoby surovin a hotového zboží byly odhadnuty na 194 000 zl. — Protokol o stavu manufaktury z 31. března 1789.

fillerovy manufaktury byla válka s Tureckem koncem 80. let, již byly přerušeny dodávky suken do území turecké říše. Brněnská manufaktura získala skutečně prvořadá odbytíště na Balkáně a hlavně v Cařihradě. Není pochyb, že znemožnění vývozu do Turecka mělo za následek pokles výroby. Avšak k úpadku Köffillerovy manufaktury přispěly ještě jiné faktory. V té době vznikly již v Brně další vlnářské manufaktury. Zejména manufaktura Viléma Mundiho vyrostla ve veliký podnik. Tyto manufaktury konkurovaly Köffillerovi na všech stranách. Pronikaly na stejné trhy, jež obesílala prvá soukenická manufaktura, a přebíraly její zákazníky. Zároveň přetahovaly Köffillerovy zaměstnance, nabízejíce jim vyšší mzdy. Ukázalo se také, že Köffiller nepromyšleně zvětšil svůj podnik, využívaje k tomu půjček. V případě prvního neúspěchu, který nemusel mít katastrofální následky, věřitelé neúprosně žádali zaplacení dluhů a pod jejich tlakem podnik padl. Jak ukázaly bilanční uzávěrky, nebyla celková situace manufaktury tak špatná, jak se na první pohled zdálo. Věřitelé však neměli chuti riskovat ztrátu svých peněz a neohlížejíce se na výzvy státních úřadů, dosáhli exekučním řízením úplné likvidace této manufaktury.

Všimneme si nyní ještě několika vývojových rysů Köffillerovy manufaktury. Zpočátku tvořili většinu zaměstnanců cizinci. V průběhu 70. let byli cizí pracovníci posíleni dalšími příchozími. Byli mezi nimi zase Nizozemci, ale také lidé pocházející z různých německých knížectví. Rychlý rozmach této manufaktury vedl k posílení skupiny zaměstnanců z místního obyvatelstva. V roce 1780 bylo v Köffillerově manufaktuře zaměstnáno celkem 756 osob. Z nich bylo jen 23 cizinců.⁶⁵ Pracovali sice na zodpovědných místech, avšak také mnozí místní lidé byli pověřeni již důležitými funkcemi. Ze 65 soukeníků se vyučilo v této manufaktuře 42. Z 22 postříhovačů se jich 18 učovalo u Köffillera jako učni.⁶⁶ Téměř všichni tito zaměstnanci pocházeli buď z Brna, nebo z blízkého okolí. Pro další vývoj brněnského vlnářství měla proto Köffillerova manufaktura nesporný význam. Formoval se v ní kádr odborníků z domácího obyvatelstva.

Teprve po zániku Köffillerovy manufaktury se ukázala v plné míře její zásluha o další osud brněnské výroby jemných tkanin. Zdejší pracovníci přešli ze zrušené manufaktury do nových manufaktur a posílili jejich osazenstvo o kvalifikované odborníky. V době největšího rozkvětu zaměstnávala Köffillerova manufaktura až 2000 lidí, pocházejících v drtivé většině z Brna a okolí, a tito lidé pracovali pak pro manufakturu bar. Mundiho, Offermanovu a ostatní.⁶⁷

⁶⁵ SAB, Gub. C-12-45, seznam pracovníků v Köffillerově manufaktuře z 29. dubna 1780.

⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁷ SAB, Míst. sign. 39/3, č. 2110.

Prvá soukenická manufaktura byla dlouho jedinou v Brně, nepočítáme-li nevelkou manufakturu plyšařskou. Znamenalo to velkou výhodu, neboť manufakturní správa se nemusela štrachovat o své zaměstnance. Nebyl zde nikdo, kdo by jim nabídl lepší výdělečné podmínky. Mezi početným obyvatelstvem ve městě a na předměstích byl získán dostatečný počet přadláků, o něž se mezi manufakturami vedly zpravidla spory. Zpočátku vyučovali brněnskou chudinu v předení cizí odborníci; později pořádala manufakturní správa v Brně a také ve vzdálenějších obcích, např. na Bučovicu, přadlácké kursy. Náklady s tím spojené převzal stát. Tak se podařilo získat dalších několik set přadláků.

Jako přadláci pracovali pro Köffillerovu manufakturu také sirotci. Již koncem roku 1768 byl schválen projekt na zřízení velkého sirotčince, v němž by byli umístěni chovanci z celé Moravy. Brno bylo vybráno proto, aby sirotci pracovali pro zdejší soukenickou manufakturu.⁶⁸ Práce sirotků a chovanců ze starobinců v manufakturách byla obvyklým zjevem ve všech zemích. Také později, v období kapitalistické tovární velkovýroby, byly tyto pracovní síly, zejména děti, zařazovány do pracovního procesu a tvořily nikoliv bezvýznamnou součást zaměstnanců továren, stejně jako před desetiletími v manufakturách. Brněnská soukenická manufaktura dostala sirotky plně k použití ve výrobním procesu, zvláště v přadláckých dílnách. Manufakturní správa je živila a šatila a starala se také o jejich ubytování. Státní úřady totiž nijak nespěchaly se stavbou sirotčince. Peněz k uskutečnění stavby bylo sice v sirotčím fondu dost, stát však raději svěřil péči o sirotky manufaktuře a peníze ze sirotčí pokladny půjčil manufakturní správě k rozšíření provozu. Sirotci bydleli v budově brněnské soukenické manufaktury v letech 1769–1776. Bylo jich průměrně okolo 100–150.⁶⁹

Státní pokladna přispívala ze sirotčího fondu na každé dítě denně 2 krejcarů.⁷⁰ Avšak manufakturní správa nebyla s touto částkou spokojena a náležala na náležitě zvýšení příspěvku. Uváděla podrobné důkazy o velikosti nákladů na výživu a oblečení sirotků a dokazovala, že tyto pracovní síly jsou pro ni ztrátové. Děti bydlící v manufaktuře byly zařazeny do dílen jako přadláci nebo pracovaly také v jiných provozech pod dohledem dozorců. Nedostávaly žádnou mzdu a odměnou za práci jim byla pouze strava, ubytování a ošacení. Podle výkazu pořázeného správou soukenické manufaktury činily náklady na vydržování sirotků od 1. srpna 1771 do 1. února 1772

⁶⁸ SAB, Gub. C-12-40, zpráva ředitelství brněnské soukenické manufaktury z roku 1774.

⁶⁹ Tamtéž, zpráva ředitelství brněnské soukenické manufaktury o výlohách na sirotky z roku 1774.

⁷⁰ Tamtéž, přepis česko-rakouské dvorské kanceláře z 28. listopadu 1772.

6860 zl. 34 kr. Za tutéž dobu si sirotci vydělali a dostali ze státní pokladny podporu v celkové výši 4423 zl. 49 kr.⁷¹

Manufaktura bezpochyby zveličila náklady, aby přinutila stát zvýšit svůj příspěvek. Vyhrožovala, že se vzdá raději těchto pracovních sil, než aby na ně doplácela. Podle výpočtu manufakturní správy činily výlohy s vydržováním 1 sirotka po dobu jednoho roku 46 zl. 19 kr. 3 hl., zatím co si jedno dítě vydělalo pouze 19 zl. 48 kr.⁷² Hodnota sirotčí práce byla jistě mnohem vyšší, než přiznávala manufakturní správa. Mezi sirotky byly většinou již starší děti, aspoň desetileté, které po celé dny předly a dokázaly zhotovit téměř tolik přize jako dospělý přádlák. Starší sirotci pracovali také v jiných dílnách a vykonávali těžší práce, stejně jako ostatní dospělí zaměstnanci.⁷³ Státní orgány však nakonec vyhověly stížnostem manufaktury a zvýšily sirotčí příspěvek až na 4 kr. denně na osobu.⁷⁴ Sirotci pracovali pro brněnskou manufakturu i poté, co byl zřízen sirotčinec. Nebydleli již v budově manufaktury, ale byli ubytováni v sirotčinci a tam se také stravovali; předli však dále vlnu, kterou dodávala manufaktura. Správa sirotčince žádala za odvedenou přízi stejnou částku peněz, jakou manufaktura platila svým přádlákům.⁷⁵ Chovanci brněnského sirotčince pracovali pro zdejší manufaktury také v dalších desetiletích buď jako přádláci, nebo byli dáváni do manufaktur k pomocným pracím. Někteří se tam také vyučili.

Brněnská soukenická manufaktura Köffillerova měla po celou dobu trvání kapitalistický charakter. Její zaměstnanci, ať již to byli cizinci, domácí ře-

⁷¹ Tamtéž, rozpis vydání na sirotky v uvedené době byl tento:

strava, na osobu denně 5 kr.	4089 zl. 47 kr.
oděv	1124 zl. 46 kr.
ložní prádlo a pokrývky	275 zl. 43 kr.
plat přádláckému instruktorovi	308 zl. —
plat 2 děvečkám a 1 hlídači	180 zl. —
lékaři	112 zl. 30 kr.
léky	426 zl. 42 kr.
dříví na otop	297 zl. 30 kr.
světlo	45 zl. 36 kr.
v téže době si sirotci vydělali	2030 zl. 33 kr.
příspěvek ze státní pokladny	1364 zl. 30 kr.
Zařízení a šatstvo pro sirotky bylo oceněno částkou 1028 zl. 46 kr.	

⁷² Tamtéž, přepis komerční komise ze 7. července 1775.

⁷³ SAB, Kom. kons. 1763-T13. V lednu 1773 pracovalo v brněnské soukenické manufaktuře 78 sirotků. Z nich byli 3 desetiletí, 8 jedenáctiletých, 15 dvanáctiletých, 18 třináctiletých, 21 čtrnáctiletých, 7 patnáctiletých, 2 šestnáctiletí a 4 sedmnáctiletí.

⁷⁴ SAB, Gub. C-12-40, zpráva komerční komise ze 7. července 1775.

⁷⁵ Tamtéž, návrh smlouvy při dalším zaměstnávání sirotků brněnskou soukenickou manufakturu.

meslníci, soukeníci, kteří se vyučili v manufakturách či u mistrů, tovaryši, barvíři, postřihovači, přadláci nebo ostatní pracovníci, měli jednu společnou vlastnost: Neměli žádné výrobní prostředky a pracovali pro manufakturu jako osobně svobodní dělníci za mzdu, ať již byla úkolová, či časová. Köffillerova manufaktura byla v Brně prvním podnikem, v němž byly položeny základy ke vzniku manufakturního dělnictva. Dělníci z této manufaktury byli také prvými, kteří počali s bohatými tradicemi pozdějšího brněnského dělnického hnutí.⁷⁶

Výroba jemných suken byla neobyčejně složitá a náročná. Všechny výrobní postupy od přípravy vlny, předení, tkaní až po úpravu, musely být pečlivé, aby hotové zboží, cenově velmi náročné, nebylo zhoršeno nějakou chybou a vyhovělo všem požadavkům zákazníků. V Köffillerově manufaktuře byly dílny velmi dobře vybaveny veškerou tehdejší technikou. Technologie výroby se stále zlepšovala a v době svého rozkvětu se zdejší sukna kvalitativně vyrovnala výtečnému zboží západoevropskému. Téměř všechny výrobní operace byly soustředěny v manufakturních dílnách. Jen část přadláků pracovala doma, avšak ti to lidé měli k dispozici dobré kolovraty a jiné přadlácké potřeby, které jim byly zapůjčeny z manufaktury.

Manufakturní dílny nebyly umístěny v jednom komplexu budov. Manufaktura se rozšiřovala a pro nedostatek prostoru se obvykle adaptovaly starší domy. Proto byly dílny na několika místech. Výstavba nových budov stavených jen pro účely manufaktury by si vyžádala příliš vysokých nákladů a ty by v případě Köffillerovy manufaktury pohltily beztoho již nedostačivé prostředky, jež měl podnikatel k dispozici. Ostatně ani pozdější brněnské manufaktury nebyly, až na výjimky, v budovách nových, ale jejich majitelé dávali přednost lacinějším adaptacím starších domů.

V roce 1779—1780 náležela k prvé brněnské manufaktuře budova bývalé plyšové manufaktury na Švábce, dále objekt na Křenové a třetí budova byla na Nové ulici. Tam byly přadlácké dílny, dílny tkalcovské, třídírny vlny, skladiště a soukenické rámy, sušírny apod. Na Radlase měla manufaktura valchu a druhá valcha byla v Husovicích. Na Křenové byla také barvírna.⁷⁷ Dělní práce byla pečlivě rozčleněna mezi více než 30 skupin zaměstnanců. Prvá brněnská manufaktura se po všech stránkách, ať již šlo o její technické vybavení, technologické postupy, výrobní organizaci či výrobní vztahy, vyrovnala vyspělým zahraničním manufakturám.

Köffillerova manufaktura zahajovala nástup brněnského vlnářství. Za poslední tři desetiletí 18. století nevzniklo v žádném jiném městě ve střední

⁷⁶ Viz kapitolu X.

⁷⁷ SAB, Gub. C-12-45, inventář soukenické manufaktury z roku 1779; zpráva Köffillerova z 29. dubna 1780.

Evropě tolik vlnářských manufaktur jako v Brně. Některé z nich patřily k největším podnikům svého druhu vůbec. Jiné přežily bouřlivé období průmyslové revoluce a vyvinuly se v továrny.

Hlavní zásluhu o vznik nových brněnských manufaktur měli bývalí zaměstnanci Köffillerovy manufaktury. Byli to vesměs cizí odborníci, kteří nepřišli do Brna jako zámožní lidé. Někteří počali pracovat v Köffillerově manufaktuře na místech prostých dělníků. Je to případ pozdějšího podnikatele V. Mundiho. Tito lidé byli nejúspěšnějšími a nejprůbojnějšími manufaktursty. Za dnešního stavu bádání bohužel nemůžeme říci v úplnosti, odkud tyto noví podnikatelé vzali prostředky ke zřízení svých manufaktur. Mnozí sice začínali s malými dílnami, a využívajíce konjunktury koncem 18. století, rozšířili několikanásobně svou výrobu. Je však pravděpodobné, že aspoň někteří z manufakturstů získali pro své podnikání úvěr. Nezdá se nám, že by úvěr poskytovalo tehdejší vedení půjčovni banky. Daleko pravděpodobnější se zdá, že podnikatelům půjčovali bohatší brněnští měšťané, např. obchodníci. Někteří cizí odborníci získali určité prostředky k podnikání také od svých rodin v cizině, např. ve formě dědictví. Státní úřady na sklonku 18. století se již distancovaly od přímé účasti v manufakturní výrobě a neudělovaly zpravidla větší půjčky, ač tu a tam poskytovaly ještě krátkodobé zálohy.

Zakládání manufaktur v Brně se neúčastnili místní ani jiní obchodníci. Zdálo se, že brněnské obchodnictvo se vysílilo jedinou účastí na správě prvé soukenické manufaktury. Manufaktursté z konce 18. století nebyli obchodníky, aby měli k dispozici akumulovaný kapitál, nebyli ani bohatými měšťany. Avšak jejich nebývalé úspěchy měly ještě jiné příčiny. Začínali obvykle s budováním svých manufaktur od počátku. Nejdříve si zřídili jen malé dílny. V těchto desetiletích však prožívalo vlnářství konjunkturu a po jemných suknech byla poptávka. Díky dlouhodobé podpoře se strany státu a v 50.—60. letech také půjčovni banky byl v Brně dostatečný počet zdatných pracovních sil, s nimiž mohli manufaktursté počítat. Konečně všichni měli nemalé zkušenosti v organizaci výroby, rozuměli jí, neboť prošli za svůj život mnoha podobnými podniky ve své vlasti i v zahraničí. Tyto životní zkušenosti uplatnili nejlépe ve svých manufakturách. Všechny uvedené faktory přispívaly k úspěchu těchto manufakturních „gründerů“.

Prvým, kdo se pokusil zřídit si manufakturu, byl nizozemský soukeník, zaměstnanec prvé brněnské manufaktury, *Delimont*. V roce 1770 opustil místo verkmistra a osamostatnil se. Zařídil si nevelkou dílnu, v níž zhotovoval jemná vlněná sukna.⁷⁸ *Delimont* však neměl peněz k dalšímu provozu své dílny. Chyběly mu také prostředky na nákup náradí, a proto se obrátil

⁷⁸ HkA, fasc. 98/2, zpráva moravského komerčního konsesu, Brno 28. března 1770.

s žádostí o pomoc ke komerčnímu konsesu. Pro úhradu nejnútnejších investic potřeboval aspoň 4000 zl. Dluh chtěl zaplatit do 8 let.⁷⁹ I když stát v té době byl přístupný podobným žádostem, štedře podporoval brněnskou manufakturu a půjčky poskytoval mnoha jiným manufakturám, Delimontově žádosti nevyhověl. Pravou příčinu záporného postoje státních úradů k Delimontovi neznáme. Je možné, že tento podnikatel nedostal úvěr, jelikož moravská komerční pokladna byla vyčerpána velikými výdaji ve prospěch plyšařské a soukenické manufaktury. Odpovědní činitelé neměli jistě přílišné chuti vydávat peníze na podporu nejisté Delimontovy manufaktury, když v téže době byla likvidována manufaktura na výrobu plyšů a před zhroutilím byla také manufaktura soukenická.⁸⁰ Odmítnutí úvěru znamenalo konec Delimontovy manufaktury.

Zcela podobný osud potkal dalšího brněnského manufakturu Nizozemce Hermannna. Po několika letech práce pro půjčovní banku se stal zaměstnancem soukenické manufaktury. Také on se osamostatnil, avšak neměl žádného majetku a podařilo se mu udržet si malou dílnu s několika stavy až do roku 1780. Zadlužil se však a když požádal státní úřady o půjčku, byl odmítnut, takže byl nucen po roce 1780 upustit od další výroby.⁸¹

Zcela jiný byl vývoj manufaktury, kterou založil bývalý zaměstnanec Köffillerovy manufaktury Vilém Mundi. Osobnost tohoto podnikatele má některé shodné rysy s Köffillerem. Podobně jako Köffiller byl Mundi iniciativním a odvážným podnikatelem. Byl však mnohem opatrnější a nevěřil příliš trvalému úspěchu svých manufaktur. Proto nepohrdl povýšením do šlechtického stavu a peníze získané v průmyslové výrobě uložil podle svého názoru bezpečněji, koupiv si panství veverské a tišnovské. Köffiller pocházel z bohaté obchodnické rodiny, kdežto Mundi přišel do Brna jako chudý tovaryš. Byl z Monjoie v knížectví Jülišském. Byl získán pro práci v brněnské soukenické manufaktuře někdy v letech 1772—1773. Pro své neobyčejné schopnosti stal se tu brzy verkmistrem.⁸² Po necelých 3 letech však z manufaktury odešel, maje v úmyslu se osamostatnit. V roce 1774 měl malou dílnu, v níž pracoval na 2 stavech. Byla to tedy ve skutečnosti soukenická dílna a Mundi, chtěl-li provozovat živnost, musel vstoupit do místního soukenického cechu. Byl přijat za člena jen díky intervencím státních úradů. Soukenický cech totiž odmítal inkorporaci Mundiho.⁸³ Do roku

⁷⁹ Tamtéž.

⁸⁰ Tamtéž, přepis dvorské komerční rady, Vídeň 22. října 1770.

⁸¹ Tamtéž, zpráva moravského gubernia, Brno 15. září 1780. Herrmann žádal o půjčku 3000 zl.

⁸² Tamtéž, přílohy ke zprávě moravského gubernia ze 24. ledna 1775.

⁸³ SAB, Gub. C-12-10/8, stížnost brněnského soukenického cechu na Mundiho z roku 1781.

1780 se Mundimu podařilo rozšířit svou dílnu tak, že v ní měl již 12 stavů. Zároveň však tento manufakturista budoval všechny ostatní dílny, aby mohl soustředit celou výrobu jemných suken. Měl již valchu, barvírnu, soukenické rámy, postřihovací stoly apod. Již v roce 1780 lze považovat Mundiho podnik za úplnou manufakturu.⁸⁴

Právní postavení Mundiho podniku se zlepšilo, když v roce 1781 mu bylo uděleno privilegium se všemi výhodami, jež poskytoval stát manufakturním podnikatelům.⁸⁵ Mundi byl v těchto letech pln energie a nevyčerpatelné iniciativy. Svou manufakturu, která byla zpočátku umístěna na několika místech, stále rozšiřoval. V roce 1786 měl v budově v Brně-Obřanech instalováno 60 stavů. Téhož roku se mu podařilo získat za nepatrnou cenu budovy zrušeného kláštera v Tišnově. Tam vybudoval svou druhou soukenickou manufakturu.⁸⁶ Mundiho manufaktury se brzo zařadily mezi největší textilní podniky v českých zemích. V roce 1791 bylo v manufakturách tohoto podnikatele v Brně a Tišnově okolo 120 stavů.⁸⁷ V roce 1804, před smrtí barona Mundiho, bylo v jeho brněnském podniku okolo 132 stavů. Pracovalo v něm několik set přadláků a dalších 530 zaměstnanců ostatních kategorií, jako soukeníků, postřihovačů, barvířů apod. Roční produkce se pohybovala okolo 6600 kusů jemných suken.⁸⁸ V Tišnově bylo tehdy také aspoň 30–40 stavů.

Mundi však na sklonku 18. století založil ještě třetí soukenickou manufakturu. Vybral si tentokrát Těšín. Spoléhal na příhodnou polohu Těšína, ležícího na přístupech k Haliči, takže v tomto městě byly živé trhy. Mundi měl v úmyslu prodávat těšínské výrobky v Haliči a odtamtud odebírat vlnu. V roce 1800 bylo v těšínské manufaktuře již 28 stavů. V pozdějších několika letech se těšínská manufaktura ještě zvětšila.⁸⁹

Mundi měl v průmyslovém podnikání neobyčejné úspěchy. Přece však mu plně nedůvěřoval. Jakmile si zajistil přízeň státních úřadů, věnoval všechny své síly manufakturní výrobě a byl povýšen za zásluhy o rozvoj průmyslové výroby do šlechtického stavu. Za manželku si vzal také šlechtičnu. Mundi však si koupil za peníze získané v průmyslové výrobě panství tišnovské a veverské.⁹⁰ Tento původem chudý tovaryš, cizinec, se za dvě desetiletí vyšvihl mezi přední osobnosti tehdejšího hospodářského života. Byl nejen úspěšným podnikatelem, ale dokonce se stal členem tehdejší vládnoucí třídy.

⁸⁴ HkA, fasc. 98/1, výtah z protokolu dvorské komerční rady z 21. a 22. ledna 1780.

⁸⁵ Tamtéž, Vídeň 21. prosince 1781.

⁸⁶ Tamtéž, Vídeň 10. dubna 1786.

⁸⁷ SAB, Míst. sign. 39/3, č. 2094, manufakturní tabulky brněnského kraje za rok 1791.

⁸⁸ HkA, fasc. 54, manufakturní tabulky brněnského kraje za rok 1804.

⁸⁹ D'Elvert, c. d., str. 87. V roce 1807 pracovalo v manufaktuře v Těšíně (majitelem byl již jakýsi B. Goldmayer) 40 soukenických tovaryšů. Roční spotřeba vlny byla 500 ct. — SAB, Míst. sign. 39, č. 2065, zpráva těšínského krajského úřadu ze 14. srpna 1807.

Případ barona Mundiho vystihuje psychologii mezi tehdejší rodící se průmyslovou buržoasií. Manufakturé dosahovali pozoruhodných výsledků jen za mimořádně příznivých okolností. Investice při manufakturním podnikání byly značné. Podnikatelé měli jen výjimečně dostatek vlastních prostředků a ke všemu úvěr, pokud jej získali, byl pro ně značným zatížením. Úroky byly vysoké a splatnost dluhů zpravidla krátkodobá. Manufakturé potřeboval laciné suroviny, dostatek pracovních sil s potřebnou kvalifikací a konečně musel si opatřit široký okruh zákazníků pro své zboží. V případě neúspěchů musel mít v záloze prostředky, aby je překonal. Málokterý podnikatel však měl nějakou finanční zálohu. Proto také mnozí z nich ztroskotali, ztrácejíce se zánikem manufaktur celé své jmění. Není divu, že podnikatel, který měl úspěch, ukládal výtěžek z manufakturní výroby nikoliv do jejího dalšího rozšíření, ale kupoval pozemky, domy apod. a někteří, jako Mundi, dali přednost feudálním panstvím a titulům.

Po smrti barona Mundiho nepokračovali jeho dědicové ve šlépějích tohoto zakladatele manufaktur, takže ty pomalu upadaly.⁹¹ V té době však již bylo Brno přeplněno vlnářskými manufakturami a zánik jedné z nich neměl většího dosahu.

Dalším neméně významným brněnským manufaktúristou, který začínal u Köffillera, byl Jindřich Offermann.⁹² Byl tam zaměstnán téměř 10 let a dosáhl postavení vedoucího mistra. V roce 1786 dostal svolení státních úřadů, aby si zřídil v Brně manufakturu na výrobu jemných suken. Neměl takřka žádných prostředků. Jeho celý majetek včetně svršků byl odhadnut na pouhé 3000 zl. Je příznačné, že Offermannovu žádost o povolení zříditi si manufakturu doporučil vřele Köffiller, zatím co Mundi ve svém dobrozdání zrazoval státní úřady před dalším rozšiřováním brněnských manufaktur. Mundi neopomenul ve svém záporném stanovisku zdůraznit, že Offermann je nemajetný. Měl strach z příští konkurence, a proto shledával rozličné důvody, jimiž chtěl odvrátit státní úřady od jejich úmyslu povolit další vlnářské manufaktury.⁹³

Také Offermann vynikal nadprůměrnou iniciativou, s níž rozšiřoval svou manufakturu. Začínal s nepatrným jměním a s několika stavy. V roce 1791, kdy získal pro svou manufakturu tzv. tovární oprávnění, měl ve svých dílnách již 28 stavů. Na dalších 12 stavech pracovali v jeho režii soukeníci ve městě a na předměstích ve svých domovech. Tehdy byla Offermannova manufaktura, až na nepatrné doplňky, dobudována. Měla dobře vybavené přádlácké dílny, barvírnu, dílnu pro apreturu a valchu. Ve všech

⁹⁰ D'Elvert, c. d., str. 74.

⁹¹ HkA, fasc. 54, manufakturní tabulky brněnského kraje za rok 1806.

⁹² Srovn. citovanou knihu, J. H. Offermann.

⁹³ HkA, fasc. 98/1, přípis česko-rakouské dvorské kanceláře z 21. srpna 1786.

provozech byly potřebné nástroje.⁹⁴ Na místě starého domu postavil Offermann novou jednoposchoďovou budovu pro dílny a sklady a vzápětí druhou, v níž byly soukenické rámy, sušárny a další místnosti pro dílny a skladiště.⁹⁵ Již v roce 1791 zameštnával Offermann okolo 1000 pracovníků všech kategorií.⁹⁶ V posledním desetiletí se podařilo čilému majiteli zvětšit svou manufakturu až na 100 stavů.⁹⁷

Počátkem 19. století Offermannova manufaktura prožívala krizi způsobenou nepříznivými válečnými událostmi. Vývoz suken do Itálie a do Polska klesl, takže bylo třeba omezit stavy až na 80. Počet zaměstnaných osob se pohyboval okolo 2000. Z toho většinu tvořili přadláci.⁹⁸ Offermann využíval s úspěchem tehdejší techniky a zavedl ve své manufaktuře některé technické novinky. Získal privilegium na výrobu postřihovacího stroje, jímž se úprava suken nejen urychlila, ale také zlepšila. Při zavádění tohoto stroje došlo k nepokojům mezi brněnskými postřihovači.⁹⁹ Offermannova manufaktura byla jedním z prvních vlnářských podniků, který se počal zaváděním strojů vyvíjet v továrnu. Byla typickou ukázkou přerůstání manufaktury ve vyšší vývojový stupeň — v továrnu.¹⁰⁰

Výčet brněnských vlnářských manufaktur založených bývalými zaměstnanci první tzv. Köffillerovy manufaktury není ještě zdaleka úplný. V roce 1786 získali svolení vybudovat v Brně soukenickou manufakturu H. Hopf a J. G. Bräunlich.¹⁰¹ Hopf pocházel z Würtemberska a pracoval 7 let v Köffillerově manufaktuře jako účetní. Jeho společník Bräunlich byl ze Saska a u Köffillera zastával 5 let funkci faktora. Stejně jako Mundi a Offermann, ani oni nebyli nijak majetní. Pro začátek svého podnikání měli k dispozici celkem 6000 zl.¹⁰² Mundi, jenž byl vyzván státními orgány, aby podal dobrozdání o plánu obou společníků s novou manufakturu, vyjádřil se odmítavě jako v případě Offermannově. Tvrdil, že Hopf a Bräunlich nemají peněz, takže nemohou s úspěchem manufakturu vybudovat. Neuvědomil si, nebo spíše nechtěl si uvědomit, že sám začínal stejně jako žadatelé, bez prostředků. Státní úřady zamítavý postoj Mundiho odsoudily s připomínkou, že každý podnikatel může dosáhnout úspěchu, je-li schopný, i když zpočátku

⁹⁴ Tamtéž, Videň, květen 1791.

⁹⁵ SAB, Míst. sign. 39/3, č. 2095, zpráva o komisi v Offermannově manufaktuře z 31. května 1791.

⁹⁶ Tamtéž, č. 2094, manufakturní tabulky brněnského kraje za rok 1791.

⁹⁷ Tamtéž, č. 2057, manufakturní tabulky brněnského kraje za rok 1798.

⁹⁸ HkA, fasc. 54, manufakturní tabulky brněnského kraje za rok 1804.

⁹⁹ Viz kapitolu Pracovníci ve vlnářství a bavlnářství.

¹⁰⁰ Vývoj brněnského vlnářství v době průmyslové revoluce si zaslouží samostatné monografie.

¹⁰¹ HkA, fasc. 98/2, Videň 24. července 1786.

¹⁰² SAB, Míst. sign. 39/3, č. 2095, zpráva moravsko-slezského gubernia ze 3. září 1797.

musí zápasit s obtížemi. Nejlepším důkazem byl vývoj Mundiho manufaktur. Proto bylo Hopfovi a Bräunlichovi povoleno, aby se věnovali výstavbě nové manufaktury.¹⁰³ Jejich podnikání však zpočátku nedosáhlo takového úspěchu jako manufaktury Mundiho a Offermannova. V roce 1798 oba společníci měli v dílnách na Cejlu okolo 40 stavů.¹⁰⁴ V roce 1804 si Hopf a Bräunlich udrželi stejný počet stavů. Zaměstnávali asi 500 lidí.¹⁰⁵

Brněnští podnikatelé ze sklonku 18. století začínali vesměs jako pracovníci v některé z existujících manufaktur. Mundi, Offermann, Hopf a Bräunlich byli zaměstnanci u Köffillera. Další, např. majitel pozdější významné manufaktury Biegmann, M. Mundi aj., pracovali v manufaktuře Offermannově nebo u barona Mundiho.

J. Chr. Biegmann byl po dobu 8 let zaměstnán jako účetní v manufaktuře Mundiho. Byl původem z Anspaška. Učil se v Nizozemí. Biegmann byl tedy zase cizinec jako ostatní brněnští manufakturiisté.¹⁰⁶ Výhodně koupil zařízení ze zrušené Köffillerovy manufaktury, a tak v krátké době svůj podnik rozšířil. Již v roce 1792 zaměstnával 437 osob. V dílnách měl 26 velkých a 8 malých stavů.¹⁰⁷ V roce 1799 bylo v této manufaktuře již 132 stavů a celkový počet zaměstnanců dostoupil 3000.¹⁰⁸

Zhruba ve stejnou dobu založil soukenickou manufakturu J. Schmal. Původně pracoval v Köffillerově manufaktuře. Po kratším přechodném zaměstnání v jiné manufaktuře (snad Mundiho?) se osamostatnil. Schmalův podnik měl v roce 1798 okolo 30 stavů.¹⁰⁹

Mezi brněnské manufakturiisty se vyšvihl také Matyáš Mundi za vdatného příspěvní svého strýce barona Mundiho. Po delším neúspěšném jednání se státními úřady získal konečně povolení a v roce 1797 vybuřoval v Brně vlnářskou manufakturu.¹¹⁰ O rok později v ní bylo již 30 stavů.¹¹¹

K brněnským vlnářským manufakturám vzniklým koncem 18. století náleží také podnik J. G. Schäffera, bývalého zaměstnance u Köffillera. V roce 1806 měla tato manufaktura okolo 30 stavů.¹¹²

Do konce století spadají také počátky manufaktury Brobaillovy a Baierovy. Vznikla pravděpodobně v roce 1797.¹¹³ Tato manufaktura se

¹⁰³ Tamtéž.

¹⁰⁴ Tamtéž, č. 2057, manufakturní tabulky brněnského kraje za rok 1798.

¹⁰⁵ HkA, fasc. 54, manufakturní tabulky brněnského kraje za rok 1804.

¹⁰⁶ SAB, Míst. sign. 39/3, č. 2095, zpráva moravsko-slezského gubernia z 15. října 1790.

¹⁰⁷ Tamtéž, zpráva o stavu Biegmannovy manufaktury z 26. ledna 1792.

¹⁰⁸ Tamtéž, zpráva Biegmannova z 24. července 1799.

¹⁰⁹ Tamtéž, č. 2057, manufakturní tabulky brněnského kraje za rok 1798.

¹¹⁰ HkA, fasc. 98/2, Vídeň 18. prosince 1797.

¹¹¹ SAB, Míst. sign. 39, č. 2057, manufakturní tabulky brněnského kraje za rok 1798.

¹¹² HkA, fasc. 54, manufakturní tabulky brněnského kraje za rok 1806.

¹¹³ SAB, Míst. sign. 39, č. 2053, zpráva moravsko-slezského gubernia z 20. ledna 1797.

původně specialisovala na výrobu cajků. Od roku 1803 se v ní již zhotovovala také sukna.¹¹⁴ V roce 1806 v ní bylo 24 stavů a okolo 400 zaměstnanců.¹¹⁵

Koncem století počal v Brně podnikat M. Dahler, původem z Německa, jenž byl zaměstnán v Offermannově manufaktuře. V roce 1803 měl v provozu okolo 36 stavů.¹¹⁶

V roce 1802 udělily úřady A. Cussinovi povolení ke zřízení vlnářské manufaktury.¹¹⁷ Nový podnikatel pracoval původně jako účetní u barona Mundiho. Brzy měla Cussinova manufaktura více než 30 stavů.¹¹⁸

Současně s Cussinou započal s výrobou vlněných tkanin Chr. Grave. V letech 1803—1805 postavil pro své dosud roztroušené dílny novou budovu, v níž měl 14 stavů. Na brněnských předměstích měl Grave dalších 17 stavů. Tento manufakturista pracoval původně u Köffillera jako faktor. Pak několik let pracoval při likvidaci Köffillerovy manufaktury.¹¹⁹

Koncem 18. a na počátku 19. století budoval vlnářskou manufakturu v Brně J. C. Leidenfrost. Byl to zřejmě zkušený člověk, jak dosvědčuje jeho životopis. Procestoval téměř celou Evropu. Pracoval v mnoha západoevropských manufakturách, až se usadil v Brně. V roce 1801 měl ve své manufaktuře 35 stavů.¹²⁰

V roce 1802 existovala v Brně další vlnářská manufaktura. Jejím majitelem byl F. Tureček. Měl v ní 25 stavů.¹²¹

Okolo roku 1805—1807 vznikla v Brně manufaktura, založená J. Christianem. V roce 1808 se v ní pracovalo na 27 stavech.¹²²

K brněnským vlnářským manufakturám lze připočítat také manufakturu na výrobu fezů, jejímž majitelem byl M. Seitter. Zpočátku se v ní zhotovovaly jen fezy, které měly výtečný odbyt v Turecku. Později dostal majitel povolení vyrábět i sukna. V roce 1801 bylo v Seitterově manufaktuře přes 30 stavů a našlo v ní obživu okolo 600 lidí.¹²³

Výše uvedený soupis brněnských vlnářských manufaktur podává důkaz o neobyčejně rychlém rozmachu tohoto textilního odvětví. V několika desetiletích bylo v Brně založeno aspoň 12 manufaktur. Některé z nich byly

¹¹⁴ Tamtéž, č. 2097, Vídeň 28. listopadu 1803.

¹¹⁵ HkA, fasc. 54, manufakturní tabulky brněnského kraje za rok 1806.

¹¹⁶ SAB, Míst. sign. 39, č. 2096, zpráva moravsko-slezského gubernia z 9. července 1803.

¹¹⁷ Tamtéž, Vídeň 25. října 1802.

¹¹⁸ HkA, fasc. 98/3.

¹¹⁹ SAB, Míst. sign. 39, č. 2095, Brno 14. července 1806.

¹²⁰ Tamtéž, č. 2096, Brno 14. července 1801.

¹²¹ HkA, fasc. 98/2, Vídeň 20. prosince 1802.

¹²² Tamtéž, Vídeň 18. února 1808.

¹²³ Tamtéž, Vídeň 16. prosince 1801.

veliké, s mnoha sty zaměstnanci. Uvádíme ještě jednou pro lepší názornost seznam brněnských manufaktur z počátku 19. století.¹²⁴

Soukenické manufaktury

majitel	počet stavů	počet zaměstnaných osob				
		mistrů	tovaryšů	učňů	pomocníků	přadláků
Biegmann	104	3	170	26	250	500
Cussina	35				celkem 1200—1400	
Dahler	34	2	60	12	70	250
Hopf a Bräunlich	24	—	42	9	83	617
Leidenfrost	21	—	29	21	21	576
M. Mundi	30	1	27	25	9	600
V. Mundi	132	14	364	100	50	?
Offermann	75	3	115	75	90	1700
Schäffer	27	1	40	10	18	150
Seitter	40	1	32	29	119	659
Schmal	53	2	71	31	50	700
Tureček	25				celkem 1200	
Grave	okolo 30	?	?	?	?	?

Manufaktury na výrobu cajků, fezů apod.

Brobaill a Baier	64	21	44	1	30	650
Seitter (fezy)		1			9	229
Celkem	stavů 694		zaměstnaných osob okolo 11 000			

Počet zaměstnaných osob, jakož i suché číslo o stavech v brněnských manufakturách jsou nejpřesvědčivějšími důkazy o významu brněnského vlnářství na počátku 19. století. V polovině 18. století nebyla v Brně žádná manufaktura a výroba vlněných tkanin se omezovala na několik cechovních dílen. Za půl století existoval v tomto městě nejméně tucet významných manufaktur s roční produkcí okolo 20 000 kusů vlněných tkanin.¹²⁵ V manufakturách se zhotovovaly převážně lepší druhy vlněného zboží na rozdíl od řemeslného soukenictví a cajkařství, v němž převažovala výroba hrubších tkanin. V žádném jiném městě ve střední Evropě nebyla silnější koncentrace manufakturního vlnářství. Rozvoj brněnských vlnářských manufak-

¹²⁴ HkA, fasc. 54, manufakturní tabulky brněnského kraje za rok 1802 a 1804.

¹²⁵ Tamtéž.

tur zastínil již tehdy i tak významná soukenická střediska, jakými byla dosud Jihlava a Nový Jičín. Právem se Brnu začalo říkat středoevropský Manchester.

Všechny brněnské vlnářské manufaktury z konce 18. a počátku 19. století náležely k manufakturám soustředěným. Nejdůležitější výrobní operace se prováděly v manufakturních dílnách. Jen část přadláků a také někteří soukeníci a cajkaři pracovali pro manufaktury ve svých obydlích. Zvláště přadláci, jichž bylo mnoho, nemohli být z technických důvodů umístěni všichni ve společných dílnách. Podnikatelé by museli vybudovat velké pracovní prostory, což by si vyžadovalo nákladných investic. Mnoho přadláků pocházelo ze vzdálenějších vesnic z okolí Brna a ti by museli bydlet v místě pracoviště. Proto brněnští manufakturiisté volili tehdy obvyklý způsob a dávali přadlákům vlnu k předení do jejich domovů prostřednictvím faktorů. Některé faktorie byly značně vzdáleny.¹²⁶ Podomácké předení bylo za tehdejších podmínek výhodnější. V každé manufaktuře však pracoval určitý počet přadláků v jedné nebo několika dílnách společně. Manufaktura je potřebovala k výrobě některých zvláštních druhů příze. Tvořili pro ni také rezervu pro případ, že by se měla splnit nějaká nutná objednávka, pro niž by nemohli mimomanufakturní přadláci dodat přízi ve stanovenou lhůtu.

Téměř každá brněnská manufaktura měla vedle stavů umístěných ve společných dílnách i stavy v domech a bytech soukeníků a cajkařů, kteří pracovali v její režii. Brněnští podnikatelé neměli zpočátku peníze na výstavbu nových budov, někdy ani na adaptaci starých domů. Stavy zabraly mnoho místa. Proto nebyly řídké případy, že manufakturní podnikatel měl po mnoho let umístěny své stavy provisorně na mnoha místech. Např. v roce 1792 měl Biegmann svých 34 stavů ve 13 různých místech. V místnostech 6 domů, jež měl většinou pronajaty, měl 24 stavů. Na dalších 10 stavech pracovali jeho zaměstnanci doma.¹²⁷ Avšak i hospodářsky zabezpečené a velké manufaktury měly část svých stavů mimo manufakturní dílny.

Soukeníci a cajkaři si odebírali vlněnou přízi ze skladů a tkali z ní sukna a cajky na stavech, které měli zpravidla ve svých bytech. Tito lidé zhotovovali obyečně podřadnější a lacinější zboží. Také v dalším období, v letech průmyslové revoluce, nezmizela hned tato složka pracovníků a pro brněnské továrny pracovaly stovky podomáckých dělníků. Ve vlnářských manufakturách byly však aspoň dvě třetiny stavů umístěny ve společných dílnách. Lidé pracující jakkoliv pro brněnské manufaktury byli převážně jejich stálými zaměstnanci. Jen část přadláků a někteří podomáctí soukeníci a cajkaři pra-

¹²⁶ Pro brněnské manufaktury předli venkovští obyvatelé např. na Slavkovsku a Bučovicu.

¹²⁷ SAB, Míst. sign. 39, č. 2095.

covali sezónně, a to tehdy, jestliže manufaktura měla více objednávek, než stačila splnit se stálými zaměstnanci. V tomto směru se vlnářské manufaktury lišily od manufaktur plátenických, v nichž bylo sezónních pracovníků mnohem více, často většina.

Brněnští podnikatelé byli nuceni vybudovat si všechny nutné dílny, zejména barvírny a valchy, neboť nemohli spoléhat na to, že by jim jejich hrubé tkaniny upravil některý konkurenční manufakturaista za úhradu výloh. Každý byl odkázán jen na sebe, a nechtěl-li podlehnout konkurenci zvláště silné v místě s mnoha manufakturami, musel zhotovovat ve vlastní režii zboží připravené již pro trhy. Proto brněnské manufaktury měly bez výjimky všechny dílny vybavené potřebným inventářem. V nich se soustřeďoval celý výrobní proces.

Na konci 18. stol. se v brněnské společnosti objevila nepočetná, avšak hospodářsky významná skupinka — průmyslové buržoasie. Její příslušníci byli vesměs cizinci. Přinesli s sebou odborné znalosti a zkušenosti získané ve svých mateřských zemích a v práci v mnoha manufakturách. Také organizace jejich podniků, jakož i poměr k zaměstnancům byly obdobné, jak je poznali ve svých domovech, v Nizozemí a v Německu.

V manufakturách v Brně byli všichni zaměstnanci všech stupňů a kvalifikace námezdními dělníky. *Pracovníky v brněnských manufakturách lze nazvat „manufakturními proletáři“*. Tohoto termínu možno užít pro zvláštní podmínky ve zdejších vlnářských manufakturách. Nejdříve přicházeli do Brna cizinci. Když se manufakturní výroba šířila, zapojovali se do ní pracovníci z města i ze vzdálených míst z českých zemí, popř. přicházeli další cizinci. Tito lidé neměli žádné výrobní prostředky. Někteří byli od původu zchudlí řemeslníci, jiní se nikdy nestali mistry a vstoupili do manufaktur jako tovaryši. Jen výjimečně vlastnili tito lidé nějaký pozemek nebo dům. Jediným jejich majetkem byla pracovní síla, kterou mohli a museli prodávat manufakturním podnikatelům. Z 11 000 pracovníků v brněnských manufakturách na poč. 19. stol. drtivá většina náležela k této skupině „manufakturních proletářů“. V některých manufakturách pracovali v té době lidé, kteří vlastnili kus pole, chovali krávu apod. Výtěžek z hospodářství jim doplňoval jejich výdělek z práce v manufaktuře. V Brně bylo obdobných případů mnohem méně. Vysoký vývojový stupeň brněnských manufaktur již koncem století 18. byl předzvěstí budoucího obrazu brněnského průmyslu. Koncentrace manufakturního dělnictva měla mnoho rysů ukazujících na počáteční stadia formování dělnické třídy. Manufaktury byly vývojovým stupněm pozdějších brněnských továren. Podnikatelé tvořili zárodek budoucí zdejší silné skupiny průmyslové buržoasie. Synové a vnukové manufakturních dělníků se stali účastníky dělnických bojů s potomky manufakturních podnikatelů — se soukenickými „magnáty“.

Mezi přední moravské vlnářské manufaktury právem náleží manufaktura v Uničově. Byla v provozu téměř půl století a patřila k největším textilním podnikům v českých zemích.

Většina tehdejších manufaktur vznikla z iniciativy jednotlivců, např. feudálů, obchodníků apod. Uničovskou manufakturu založilo město. Počátkem 60. let 18. stol. byl v Uničově zrušen sklad tabáku a dílny, v nichž se připravovaly tabákové výrobky. Všechno bylo přeneseno do Brna. Uničov tím ovšem utrpěl nemalou škodu, neboť několik desítek místních obyvatel pozbylo zaměstnání. Městu se snížily příjmy. Není divu, že magistrát hledal nějakou náhradu a dospěl k názoru, že se jí může stát manufakturní podnikání. Nej-příjatelnějším odvětvím se magistrátu zdálo vlnářství, pro něž byly ve městě jisté předpoklady. Byl tu soukenický a plátenický cech a mistři mohli vyrábět mnohé druhy vlněných a polovlněných tkanin za předpokladu, že jim budou dodávány suroviny a odebíráno hotové zboží. Město podalo v roce 1764 moravskému komerčnímu konsesu návrh, v němž se uváděly způsoby, jak pomoci řemeslníkům. Magistrát byl ochoten založit textilní manufakturu a věnovat k tomu účelu značnou částku peněz, popř. podporovat výstavbu jinými způsoby, např. stavebním materiálem apod.¹²⁸ Po výstavbě však město nechtělo vést manufakturu ve své režii. Magistrát chtěl ustavit společnost, jejímiž členy by byli místní měšťané, popř. jiní zájemci. Ta měla převzít podnik zřízený náklady města.

Nedlouho předtím založili dva podnikatelé, Bachin a Müller, malou manufakturu na výrobu cajků v Dolní Dlouhé Loučce. Bachin byl zkušeným odborníkem, jenž pracoval mnoho let v různých manufakturách, např. v Linci. Několik roků byl ve službách moravské půjčovni banky a moravského manufakturního úřadu. V Brně pracoval na pokusné výrobě cajků.¹²⁹ Měl v úmyslu osamostatnit se, a proto vyjednával s obchodníkem Paffenem, který měl chuť vložit do podnikání peníze a stát se společníkem Bachinovým. Avšak tento obchodník zemřel, a Bachinovi se podařilo pro svůj úmysl získat mlynáře v Dolní Dlouhé Loučce Müllera.¹³⁰ V letech 1764—65 oba společníci si tam zřídili malou manufakturu, v níž bylo v roce 1766 zaměstnáno 161 lidí a pracovalo se na 16 stavech.¹³¹

Představitelé uničovského magistrátu si vyhlédli tyto dva podnikatele za budoucí vedoucí pro svou chystanou manufakturu. Přemluvili je, aby podnik

¹²⁸ Tamtéž, Kom. kons. 1765-M, zpráva moravského komerčního konsesu z 11. března 1766.

¹²⁹ Tamtéž, 1763 — B 10, zpráva česko-rakouské dvorské kanceláře, Vídeň 1. června 1764.

¹³⁰ Tamtéž, 1764-P-18, Bachinova manufaktura.

¹³¹ Tamtéž, inventář Bachinovy manufaktury z 15. září 1766.

z Dolní Dlouhé Loučky přenesli do Uničova. Zdá se, že Bachin a Müller se dali snadno získat, protože podmínky, jež jim nabízel město Uničov, byly slibnější než samostatné podnikání.¹³² Mezi oběma stranami došlo k dohodě. Oba podnikatelé, Bachin a Müller spolu s městem Uničovem vytvořili společnost. Jejím úkolem bylo založit a ve své režii vést manufakturu na výrobu cajků. Privilegium, jež obdrželi Bachin a Müller pro svou manufakturu v Dolní Dlouhé Loučce, bylo přeneseno na manufakturu budovanou v Uničově. Všechny inventář a zásoby v původní Bachinově manufaktuře byly přestěhovány do Uničova, až na několik stavů a předláckou dílnu. Tyto stavy pracovaly i nadále pro soukromé podnikání obou majitelů. Uničovská společnost doufala, že se k ní připojí také vrchnost, již náležela Dlouhá Dolní Loučka, a s její pomocí rozšíří znovu původní manufakturu. Město Uničov se uvolilo vložit do výstavby 10 000 zl. a kromě toho na své náklady chtělo vystavět manufakturní budovy.¹³³

Ani stát nezůstal pozadu a přivítal iniciativu Uničovského magistrátu. Manufaktura měla dostávat z komerční pokladny ročně 500 zl. po dobu 5 let a po dalších 25 let polovinu, tj. 250 zl. Tyto peníze byly určeny pro rozvoj manufaktury, z hlediska státní hospodářské politiky velmi prospěšné.¹³⁴

Základy uničovské vlnářské manufaktury byly položeny v roce 1766. Město postavilo na tehdejší dobu velikou a nákladnou budovu. Byla řešena jen pro účely výroby, pro dílny, sklady apod. Plány budovy vypracoval Jan Habich z Janovic, který stavbu také provedl. Rozpočet byl původně na 20 073 zl. 23 kr., ale stavba byla lacinější, protože město mělo k dispozici stavební materiál, dřevo, cihly a kámen ze svých statků.¹³⁵ Zatímco se stavěly hlavní manufakturní dílny, dokončovala se současně barvírna a valcha. Postupně byla vybavena také dílna, v níž se výrobky apretovaly. Byl v ní instalován na tehdejší dobu drahý, ale výkonný lešticí a dále mačkácí stroj.¹³⁶

Zpočátku nebyla výroba veliká. Dokud nebyly hotovy budovy, pracoval Bachin, jenž se stal verkmistrem, jen s několika stavy. Zároveň zadávala společnost přízi několika uničovským soukeníkům a tkalcům. Teprve od konce roku 1767 se manufaktura rozjela na plné obrátky. Tehdy bylo v činnosti 23 stavů.¹³⁷

¹³² Tamtéž, 1765-M, zpráva o jednání komise, které se zúčastnili zástupci olomouckého krajského úřadu a města Uničova z roku 1766.

¹³³ Tamtéž.

¹³⁴ Tamtéž.

¹³⁵ Tamtéž, zpráva olomouckého krajského subalterna, Brno 17. září 1766.

¹³⁶ Tamtéž, zpráva o poradě konané o uničovské manufaktuře 17. ledna 1769. Lešticí stroj stál 350 zl., druhý stroj na tlačení 1250 zl.

¹³⁷ Tamtéž, zpráva komerčního konsesu o uničovské manufaktuře z roku 1768 (bez bližšího data).

Počátky uničovské manufaktury skýtaly všechny předpoklady budoucího úspěchu. V krátké době byly postaveny dílny a dobře vybaveny nástroji a jiným inventářem. Podařilo se získat schopné zaměstnance a pro výrobky odběratele. Avšak investice byly přece jen veliké a zisky, které přinášel podnik teprve se konsolidující, nebyly takové, aby v nejkratší době z nich byly spláceny obnosy věnované městem. Naopak bylo nutno vynakládat další prostředky, protože manufaktura se zvětšovala a to kladlo veliké požadavky na hlavního člena společnosti, na město.¹³⁸ Státní pokladna poskytla uničovské manufaktuře v prvních dvou letech existence 1557 zl. 7 kr., opatřujíc jí různé nářadí.¹³⁹ Městská rada uvítala proto skupinu vídeňských obchodníků, kteří chtěli manufakturu převzít, slibujíc si, že se tak vyhne dalšímu vydání. Jednání s vídeňskými obchodníky skončilo úspěšně. Šest z nich vytvořilo novou společnost a v roce 1770 převzalo uničovskou manufakturu na dobu 25 let.¹⁴⁰ Na tuto společnost přešla všechna práva udělená manufaktuře v minulosti.¹⁴¹

Město Uničov si vymohlo do smlouvy, jsouc horlivě podporováno státními orgány, významnou vložku, podle níž se společnost zavázala zvýšit počet stavů z existujících 29 na 80. Z tohoto počtu aspoň dvě třetiny měly být obsazeny místními řemeslníky. Vídeňští obchodníci převzali veškerý inventář, zásoby surovin a hotového zboží a také všechny zaměstnance. Městu měli zaplatit do 5 let 12 000 zl. Manufakturní budovy zůstaly majetkem města. Státní úřady podpořily nové manufakturní vedení tím, že mu dávaly každoročně 700 zl. a za každý nově zavedený stav 100 zl. V manufaktuře byl kritický nedostatek odborných zaměstnanců, a proto měli podnikatelé dostat ze státní pokladny 20—30 zl. za každého tovaryše, který přišel do Uničova z ciziny. Uvedená částka byla příspěvkem na výlohy za přestěhování cizích tovaryšů.¹⁴² Dřívější členové společnosti Bachin a Müller dostávali od vídeňských obchodníků ročně po 700 zl. za svá práva a pohledávky, jež měli v manufaktuře.

Společnost složená z obchodníků z Vídně spravovala uničovskou manufakturu až do prvního desetiletí 19. stol. Hlavní manufakturní budova zůstala majetkem města. To však vedlo ke stálým svárům. Město bylo povinno pro-

¹³⁸ Tamtéž, promemoria uničovské manufaktury z 25. března 1770. Na stavbu manufakturní budovy vydalo město 9909 zl. 23 kr. 3 hl. v hotovosti a kromě toho za mnoho tisíc zlatých bylo dodáno stavebního materiálu. Stavba barvírny poblila 3056 zl. 58 kr. — Tamtéž, zpráva moravského komerčního konsesu, Brno 28. února 1771.

¹³⁹ HkA, fasc. 101/2, výkaz o vydáních moravského komerčního konsesu z let 1765 až 1768.

¹⁴⁰ SAB, Míst. sign. 39, č. 2053, smlouva mezi vídeňskými obchodníky a městem Uničovem ze 14. května 1770.

¹⁴¹ Tamtéž. Císařským dekretem z 16. října 1767 bylo uničovské manufaktuře uděleno právo užívat názvu „K. K. Neustädter Priv. Zeugfabrigue“ a dostalo se jí všech tehdejších výsad, jež stát uděloval manufakturám.

¹⁴² Tamtéž, smlouva ze 14. května 1770.

vádět generální opravy, uživatelé budov, společnost, měli opravovat na své náklady menší závady, hlavně uvnitř budov.¹⁴³ O budovy však nepěchovalo ani město, ani společnost a vymlouvali se jeden na druhého. Manufakturní budovy chátraly, ačkoliv podnik se rozvíjel a získal si dobré jméno na domácích i zahraničních trzích. Po několikaletém jednání odprodalo město v 90. letech manufakturní budovy společnosti za 25 000 zl. a tím pozbylo posledních práv a vlivu na další vývoj manufakturního podnikání.¹⁴⁴

Při změně majitele v roce 1770 měla uničovská manufaktura 24 stavů. Za dva měsíce zvýšili vídeňští obchodníci počet stavů o dalších 14.¹⁴⁵ V roce 1774 pracovalo při výrobě cajků již 59 stavů, které byly v činnosti po celý rok. Dalších 44 stavů se užívalo jen čas od času, bylo-li potřeba rychle vyřídit větší objednávky.¹⁴⁶ V roce 1798 měla uničovská manufaktura okolo 200 stavů.¹⁴⁷ V roce 1802 v ní bylo 225 stavů. Mezi zaměstnanci bylo 110 cajkařských mistrů, 95 tovaryšů, 20 učňů, 180 pomocníků a 6000 přadláků. Roční produkce se pohybovala okolo 8000–10 000 kusů rozličných vlněných tkanin.¹⁴⁸ Války v 1. desetiletí 19. stol. byly příčinou značného poklesu produkce také v uničovské manufaktuře.¹⁴⁹

Uničovská manufaktura byla vybavena veškerou tehdy známou technikou. V tkalcovských dílnách byly různé stavy, široké i úzké. Společnost vídeňských obchodníků poslala již v roce 1770 do manufaktury několik desítek stavů, jež byly vyrobeny ve Vídni. Byly upraveny pro výrobu jemných cajků různých šířek.¹⁵⁰ Velká péče byla věnována vybavení barvírny a dílen, v nichž se prováděla apretura. Na konečné úpravě vlněného zboží totiž závisel jeho vzhled. Tkaniny vybarvené jemnými a vhodnými barvami a bez zjevných chyb se lépe prodávaly. Proto majitelé uničovské manufaktury doplňovali barvírnu i apretovací dílny nástroji bez ohledu na náklady s vědomím, že investice se jim mnohokrát vyplatí.¹⁵¹ Také přadláci, kteří pracovali pro manu-

¹⁴³ SAB, Kom. kons. 1765-M, císařský přípis, Vídeň 14. května 1770.

¹⁴⁴ Tamtéž, smlouva mezi uničovským magistrátem a společností vídeňských obchodníků, Uničov 13. května 1796.

¹⁴⁵ Tamtéž, protokol uničovské manufaktury z 20. srpna 1770.

¹⁴⁶ Tamtéž, zpráva uničovské manufaktury z 5. února 1774.

¹⁴⁷ SAB, Míst. sign. 39, č. 2057, manufakturní tabulky olomouckého kraje za rok 1798.

¹⁴⁸ HkA, fasc. 54, seznam manufaktur na Moravě a ve Slezsku z roku 1802.

¹⁴⁹ HkA, Kommerz-Kommission, fasc. 8, manufakturní tabulky olomouckého kraje za rok 1812. Tabulky z tohoto roku jsou mnohem méně věrohodné než z jiných let. Podle nich měla uničovská manufaktura 100 stavů, 76 mistrů, 18 tovaryšů, 6 učňů, 48 pomocníků a 1200 přadláků. Roční výroba byla udána na 1200 kusů. I když tato čísla nereprodukuje přesně skutečný stav v této manufaktuře, přece jen nelze vysvětlit onen rapidní pokles proti létům dřívějším, např. 1802, jinak, než válečnými následky.

¹⁵⁰ SAB, Kom. kons., zpráva uničovské manufaktury z 19. září 1770.

¹⁵¹ Tamtéž, zpráva o vybavení dílen uničovské manufaktury z 31. srpna 1770.

fakturu, dostali dobré nástroje. Přízi pro rozsáhlou uničovskou výrobu cajků zajišťovali přádláci z města a z širokého okolí. Všichni dostali od manufakturní správy kolovraty. Museli si je koupit, a protože málokterý měl peníze, spláceli dluh postupně ze své mzdy. Na počátku 19. stol. byly v Uničově zavedeny spřádací stroje na vlnu. Je to první případ výskytu spřádacího stroje na vlnu v moravských manufakturách. Protože šlo o významné zlepšení, manufakturní správa tajila úzkostlivě, že má ve svých dílnách tyto stroje. Nevíme, o jaký typ spřádacích strojů šlo. Byly patrně zkonstruovány podle spřádacích strojů anglických.¹⁵²

Je možno oprávněně tvrdit, že *uničovská manufaktura náležela po technické stránce k nejlépe vybaveným podnikům v našich zemích*. Byla také po jiných stránkách na vysokém stupni. Téměř všechny výrobní operace se odbyvaly v dílnách umístěných v manufakturní budově. Pouze přádláci a část cajkařů pracovali ve svých domovech. Pro manufakturu pracovalo několik tisíc přádláků, takže nebylo možné, aby předli ve společných dílnách. Obdobně jako v brněnských manufakturách dostávali ze skladu vlnu, doma ji spředli a přízi odváděli manufakturnímu faktorovi. V počáteční fázi získala uničovská manufaktura základní kádr přádláků z kursů pořádaných s finanční pomocí státu.¹⁵³ V roce 1771 měla manufaktura mezi přádláky již několik set kolovratů. V Uničově měla 90 lidí, v Litovli 241, v Úsově 53 a několik desítek přádláků bylo také v Dolní Dlouhé Loučce.¹⁵⁴ S růstem manufaktury se rychle zvětšoval počet přádláků, až jich koncem století bylo 5000—6000. Spřádací stroje na počátku 19. stol. neodstranily ruční předení na kolovratech. Podomáčetí přádláci dodávali stále většinu příze čteným stavům v manufakturních dílnách i v domech uničovských řemeslníků.

Také tkání nebylo nikdy plně soustředěno v dílnách. Město založilo manufakturu s úmyslem poskytnout místnímu obyvatelstvu pracovní příležitost. Mnoho uničovských lidí tam skutečně našlo obživu, mezi nimi také soukeničtí a pláteničtí mistři. Pokud měli své dílny, pracovali v režii manufaktury doma. Také v době, kdy manufakturu spravovala společnost vídeňských obchodníků, tkali pro ni uničovští mistři různé vlněné tkaniny; chodili si pro vlnu do manufakturních skladů a tam odváděli také své výrobky. V tkalcovských dílnách pracovali většinou cizí tovaryši i místní zchudlí cechovní mistři, kteří neměli své stavy a ostatní nářadí. Do roku 1770, do doby, než uničovskou manufakturu převzala vídeňská společnost, bylo v manufakturních dílnách 12 stavů a na dalších 17 pracovali uničovští mistři soukeníci a pláteníci.¹⁵⁵ Při vý-

¹⁵² Tamtéž, Mist. sign. 39, č. 2062, přípis brněnských vlnářských manufakturstů, Brno 31. ledna 1807.

¹⁵³ SAB, Kom. kons. 1766-S 14.

¹⁵⁴ Tamtéž, 1765-M, zpráva moravského komerčního konsesu z 28. února 1771.

¹⁵⁵ Tamtéž, zpráva uničovské manufaktury z 19. září 1770.

robě cajků, zvláště dražších druhů, bylo mnohem výhodnější, jestliže se tkaní soustředilo a měl-li nad ním dozor zkušený odborník. Každá kvalitativní chyba byla v zárodku zjištěna a odstraněna. Ušetřilo se i na nákladech za nástroje. Řemeslníkům pracujícím doma se nesvěřovala výroba lepších druhů tkanin, protože neměli své dílny dostatečně vybaveny, a pak to pro podnikatele bylo spojeno se značným rizikem. Pracovník mohl znehodnotit drahou přízi a odvést vadný kus. Proto se v Uničově věnovala přednostní péče rozšíření tkalcovských dílen v manufakturních budovách. Ještě roku 1770 zvýšila vídeňská společnost počet stavů ve společné dílně o 11, zatímco počet stavů v soukromých domech byl zvětšen pouze o 3.¹⁵⁶ V roce 1799 bylo v manufakturních dílnách zaměstnáno 87 tzv. továrních mistrů a stejný počet tovaryšů, kteří pracovali na 130 stavech. Mimo manufakturu byla sotva třetina stavů.¹⁵⁷ Lze oprávněně tvrdit, že hlavní váha při tkaní spočívala na složce soustředěné v manufakturních prostorách. Výrobky ze stavů umístěných v dílnách uničovských mistrů byly jen doplňkem výroby. Uničovskou manufakturu je proto možno charakterisovat jako podnik soustředěný. Podomácké předení a tkaní bylo jejím doplňkem a vyskytovalo se ve všech tehdejších vlnářských manufakturách.

Zakladatelem uničovské manufaktury bylo město a k rozkvětu ji přivedli vídeňští obchodníci. Lze ji zařadit mezi tzv. měšťanské manufaktury. V době existence feudálního společenského řádu mohl mít majitel manufaktury nemalý vliv na vytváření výrobních poměrů ve své manufaktuře. Feudálmánufakturista měl skvělou příležitost uplatnit vrchnostenská práva také ve výrobním procesu ve své manufaktuře, a ovlivnit a brzdit zákonitý vývoj kapitalistických výrobních vztahů, jež byly hlavním rysem manufaktur 18. stol. Napak byli majitelem manufaktury příslušník jiné společenské vrstvy, např. obchodník, měšťan apod., nemohl o své vůli působit na vývoj výrobních vztahů jinak, než že nutně podporoval jejich kapitalistický charakter. Jaké byly výrobní vztahy v uničovské manufaktuře? Nejpčetnější skupinu zaměstnanců tvořili přadláci. Byli to chudí obyvatelé z Uničova a dalších okolních měst a vesnic. Faktor, zaměstnanec manufaktury, vydával těmto lidem vlnu, přijímal od nich přízi a vyplácel jim mzdy. Mezi manufakturu a přadláky byly výrobní vztahy kapitalistické. Obě strany spojoval ekonomický zájem. Vykořisťování přadláků bylo velmi tvrdé. Každý byl povinen odkoupit si od manufakturní správy kolovrat. Ze mzdy mu byly sráženy nejdříve 2 kr. na umoření dluhu. Když byl kolovrat zaplacen, bylo přadlákům dále sráženo po 1 kr.¹⁵⁸ Mzdy byly neobyčejně nízké. Denně si ani nejzručnější a nejpilnější

¹⁵⁶ Tamtéž.

¹⁵⁷ SAB, Míst. sign. 39, č. 2061, stížnost uničovských cajkařů z 20. srpna 1803.

¹⁵⁸ SAB, Kom kons. 1765-M, zpráva olomouckého krajského úřadu o útlaku přadláků v uničovské manufaktuře, Olomouc 10. července 1774.

přádlák nevydělal více než 5 kr.¹⁵⁹ Přádláci však nedostali ani tuto mzdu celou. Faktori ukládali za sebemenší chybu citelné pokuty.¹⁶⁰ Přádláci, kteří několikrát odvedli vadnou přízi, byli trestáni státními a patrimoniálními úřady podle tehdy platných předpisů.¹⁶¹ Není divu, že přádláci opouštěli práci v uničovské manufaktuře a hledali si jiné zaměstnání. Tak např. v roce 1774 se ocitla manufaktura v kritické situaci, protože několik desítek jejích přádláků raději předlo len pro sběrače příze, než aby pracovali za nízkou mzdu pro manufakturu. Vídeňští obchodníci byli nuceni přiznat, že z tak nízkých mezd přádláci nemohou žít a slibili je zvýšit.¹⁶²

Co do početnosti následovali v uničovské manufaktuře tkalci. Byli mezi nimi trojí řemeslníci, a to pláteníci, soukeníci a cajkaři. V manufakturních dílnách pracovali většinou tkalci přišlí odjinud, také ze zahraničí. Z manufaktury v Dolní Dlouhé Louče přišlo do Uničova 12 cajkařských tovaryšů. Z nich bylo 6 z Moravy, 1 ze Slezska, 3 z Rakous, 1 z Čech a 1 ze Švýcarska.¹⁶³ V pozdějších letech pracovalo v této manufaktuře vždy několik cizinců. Např. spolu s Bachinem byl verkmistrem jakýsi Erbstutte, jenž přišel z Německa.¹⁶⁴ V roce 1770 poslali vídeňští obchodníci do Uničova 15 nových pracovníků z Vídně, z nichž 13 bylo cajkařských tovaryšů. V dalších desetiletích se v uničovské manufaktuře vystřídalo mnoho cizích cajkařů, kteří, jak bylo tehdy zvykem, chodili od manufaktury k manufaktuře. V manufaktuře se také vyučilo několik desítek tovaryšů z místního obyvatelstva. Všichni ti, kdož pracovali na stavech, ať už to byli cizinci, či domácí lidé, ať pracovali v manufakturních dílnách, či doma, dostávali za svou práci mzdu.¹⁶⁵ Byli v poměru k zaměstnavateli svobodnými pracovníky bez vlastních výrobních prostředků a z ekonomické nutnosti přijímali zaměstnání v manufaktuře. Také ve tkání vlněného zboží existovaly kapitalistické výrobní vztahy. Dochované prameny nám bohužel nedovolují povědět nic bližšího o vykořisťování těchto pracovníků. Zdá se, že majitelé manufaktury museli poskytnout zvláště cizím pracovníkům slušné podmínky, protože odborníků ve výrobě vlněných cajků nebyl nadbytek a každý podnikatel si je hleděl udržet slušnými mzdami.

V ostatních dílnách, v barvírně a apretovně, pracovalo méně lidí. Mezi nimi byli rovněž cizinci. Při pomocných zaměstnáních byli zaměstnání chudí obyvatelé Uničova, nejčastěji ženy a děti.¹⁶⁶ Také tito pracovníci dostávali buď

¹⁵⁹ Tamtéž, zpráva olomouckého krajského úřadu z 8. června 1774.

¹⁶⁰ Tamtéž.

¹⁶¹ Tamtéž, zpráva moravského komerčního konsesu z 28. února 1771.

¹⁶² Tamtéž, zpráva olomouckého krajského úřadu z 10. července 1774.

¹⁶³ Tamtéž, 1764-P-18, seznam zaměstnanců Bachinovy manufaktury z 15. září 1766.

¹⁶⁴ Tamtéž, 1765-M, zpráva krajského subalterna z 4. března 1768.

¹⁶⁵ Tamtéž, inventář uničovské manufaktury z 24. října 1769. Všichni zaměstnanci v tkalcovství měli úkolovou mzdu.

¹⁶⁶ Tamtéž, seznam zaměstnaných osob v uničovské manufaktuře k 30. květnu 1770.

úkolovou nebo denní mzdu. Uničovská manufaktura, vedená v režii obchodníků, byla podnikem, v němž byly kapitalistické výrobní vztahy plně rozvinuty. Jak již bylo uvedeno, řadí se organizační strukturou k manufakturám soustředěným.

V Uničově se zhotovovaly vlněné tkaniny, jež byly zahrnovány pod název cajky. Většinou to byly lacinější šatovky. Koncem století byl sortiment zboží pestřejší, rozšířil se mj. o polohedvábné šatovky.¹⁶⁷ Zdejší zboží se zpočátku prodávalo hlavně na moravských trzích. Mezi důležité zákazníky patřily armádní sklady, jimž manufaktura dodávala některé druhy cajků.¹⁶⁸ Vídeňští obchodníci, kteří manufakturu převzali, soustředili se na prodej tohoto zboží ve Vídni, kde měli své obchody a zákazníky. Vídeň byla po několik desetiletí hlavním místem, kam se posílalo zboží z Uničova. Šatovky a jiné výrobky se prodávaly také v Uhrách a Polsku.¹⁶⁹

OSTATNÍ VLNAŘSKÉ MANUFAKTURY

Ve 2. pol. 18. stol. vzniklo na Moravě a ve Slezsku vedle manufaktur v Brně a manufaktury v Uničově několik dalších obdobných podniků na jiných místech. Některé z těchto manufaktur byly malé, jiné za několik let zanikly. Vznikly však také manufaktury, založené koncem století, které se plně vyrovnaly manufakturám brněnským. Vlnářské manufaktury z 2. pol. 18. stol. lze dělit podle společenského postavení majitelů na měšťanské (byly-li vedeny v režii obchodníků, bohatých řemeslníků apod.) nebo vrchnostenské, jejichž majitelem byl feudál. Manufaktury je možno rozlišovat i podle druhu vlněných tkanin, na jejichž výrobu byly zaměřeny, a to na manufaktury soukenické a cajkařské. Často však se v manufakturách zhotovovala nejen sukna a cajky, ale také tkaniny lněné a bavlněné.

Prvé pokusy se zakládáním vlnářských manufaktur na Moravě se objevily ve 2. pol. 17. stol. Po zániku kounicovských manufaktur na počátku 18. stol. nenajdeme po čtyři desetiletí další vlnářské manufaktury. Teprve v pol. 18. stol. počalo manufakturní podnikání zase ožívat. Zahájila je vlnářská manufaktura v Olomouci.

Koncem 40. let zbudoval olomoucký soukenický mistr a obchodník Reichel manufakturu na výrobu jemných suken.¹⁷⁰ Na rozdíl od většiny podni-

¹⁶⁷ SAB, Míst. sign. 39/3, č. 2094, manufakturní tabulky olomouckého kraje za rok 1791.

¹⁶⁸ SAB, Kom. kons. 1765-M, císařský přípis, Vídeň 24. dubna 1769.

¹⁶⁹ Tamtéž, Míst. sign. 2057, manufakturní tabulky olomouckého kraje za rok 1798.

¹⁷⁰ SAB, Gub. T-10 c. V roce 1751 byla Reichelova manufaktura již v plném chodu. Dá se předpokládat, že její počátky spadají o několik let do minulosti.

katelů nehledal cizí odborníky. V jeho manufaktuře pracovali výlučně domácí lidé. V roce 1751 bylo v Reichlově manufaktuře zaměstnáno 160 lidí. Počet stavů nebyl vysoký — v činnosti jich bylo pouze 8.¹⁷¹ Jemná sukna, která se v této manufaktuře zhotovovala, byla neobyčejně drahá. Kus dlouhý 24 loket a široký $\frac{7}{4}$ loket stál 64 zl. 48 kr.¹⁷² Přadláci, jichž bylo 60, zpracovávali vlnu dováženou z Pruského Slezska. Byl jí však nedostatek, takže Reichel užíval některé lepší druhy vlny moravské. Součástí této manufaktury byla barvírna a valcha. Až na několik přadláků pracovali všichni zaměstnanci v manufakturních dílnách.

Reichel podnikal bez státní pomoci. Vynaložil na zařízení manufaktury, nákup surovin a na provoz značné prostředky. Výrobky, jemná sukna, však měly mnoho nedostatků, nehledíc ani na vysoké ceny, takže jejich prodej byl spojen s obtížemi. Olomoucký podnikatel se zadlužil a nepodařilo se mu získat úvěr. Jeho manufaktura byla vážně ohrožena, neboť v roce 1752 bylo na ni uvaleno exekuční řízení.¹⁷³ Moravský manufakturní úřad se pokusil ji zachránit, protože mu záleželo na tom, aby se na Moravě rozšířila výroba jemných suken. Jednal s půjčovní bankou o převzetí Reichlova podniku. Krajské úřady vydaly cirkulář, v němž se oznamovalo veřejnosti, že olomoucká manufaktura je k pronajmutí. Avšak ani jedna, ani druhá cesta neměla úspěchu. Nenašel se nikdo, kdo by byl ochoten manufakturu převzít.¹⁷⁴ Neměl k tomu chuti ani olomoucký soukenický cech, ač mu to manufakturní úřad vřele doporučoval. Cech byl ostatně zavilým odpůrcem Reichelova podnikání. Manufaktura se zdála cechovním mistrům příliš nebezpečným konkurentem. Proto kde mohli, tam jí škodili. Soukenický cech nutil Reichela, aby přijal do zaměstnání jednoho olomouckého mistra, což ovšem Reichel odmítal. Mistr pracující v manufaktuře měl donášet cechu vše, co se tam děje, a vyzvídat výrobní tajemství. Na druhé straně však činil soukenický cech Reichelovi potíže při přijímání tovaryšů. Lákal je k odchodu z manufaktury také vyššími mzdami. Reichelova manufaktura by jistě byla získala ochranné privilegium, jež by ji bylo zbavilo zasahování se strany cechu. Její zánik však byl rychlejší než státní orgány, které privilegium připravovaly. Olomoučtí soukeníci, v něž skládal manufakturní úřad poslední naději, Reichelův podnik nepřevzali a její majitel, bez prostředků a zadlužený, byl nucen zastavit provoz. Bývalí zaměstnanci, hlavně přadláci, pracovali pak pro olomoucké soukeníky, jiní odešli z města. Olomoucký soukenický cech se pokusil ve své režii vyrábět

¹⁷¹ Tamtéž, kalkulace Reichelovy manufaktury z roku 1752.

¹⁷² Tamtéž.

¹⁷³ Tamtéž, Vídeň 12. května 1752.

¹⁷⁴ Tamtéž, výtah z císařského přípisu z 2. září 1752.

jemná sukna, avšak jejich kvalita byla mnohem horší, než bylo zboží z manufaktury.¹⁷⁵

Manufaktura v Olomouci zanikla, aniž dosáhla podstatnějšiho hospodářského významu. Byla však po dlouhé době klidu prvním znamením probouzející se snahy po manufakturním podnikání. Zároveň byla prvou manufakтурой, v níž domácí lidé pracovali na náročné výrobě jemných suken bez účasti cizích odborníků.

Sedmiletá válka nebyla příznivou dobou pro investice do manufakturní výroby. Po jejím skončení, když se poměry uklidnily a poptávka po zboží se zlepšila a skýtala záruku pro úspěšné podnikání, stala se manufakturní výroba středem zájmu veřejnosti. Mezi těmi, kdo zakládali manufaktury, byli feudálové, obchodníci, řemeslníci a všichni, kdo doufali, že jim manufaktury zajistí slušný příjem.

Již nedlouho po skončení sedmileté války se počal zabývat manufakturním podnikáním židovský obchodník A. Politzer (také Pohrlitzer). V Rousínově a v několika okolních vesnicích zhotovovali pláteníci již několik let polovlněné harasy, které odebírala půjčovní banka. Politzer obchodoval s vlnou a s vlněnými tkaninami. Zadával vlnu ke zpracování několika desítkám pláteníků a soukeníků v Rousínově a ve Vyškově. V roce 1766 požádal státní úřady o povolení, aby si mohl vybudovat manufakturu. Chtěl v ní vyrábět zvláštní druh suken, jichž užívali Židé, a vyvážet je do Polska.¹⁷⁶ Židovský obchodník získal pravděpodobně svolení, protože o jeho manufaktuře hovoří prameny z počátku 70. let. V roce 1771 pracovalo v ní celkem 34 stavů.¹⁷⁷ V Politzerově manufaktuře se zhotovoval haras, židovská sukna a různé cajky. Lze ji zařadit tedy mezi cajkařské manufaktury. Politzerova manufaktura dosáhla pouze nižšího vývojového stupně. Byla manufakтурой rozptýlenou. Tkalcí si odebírali vlnu, někdy také přízi, a pracovali doma. V Rousínově bylo v domech tkalců pracujících pro manufakturu 17 stavů, ostatní byly ve Vyškově a ve Slavkově.¹⁷⁸ Tkalcí odváděli pouze hrubé tkaniny. Barvení a apretura se prováděly buď v některé barvírně v Brně, nebo v pozdějších letech v dílnách, jež si Politzer vystavěl. Tato manufaktura byla jednou z mála moravských rozptýlených vlnářských manufaktur. Měla však tendenci vyvinout se v manufakturu soustředěnou. V 70. letech Politzerova manufaktura zanikla.

¹⁷⁵ Tamtéž, zpráva moravské reprezentace a komory ze 4. srpna 1752. Výrobu jemných suken v režii soukenického céchu vedl mistr Fr. Sommer. Byl původně verkmistrem v Reichelově manufaktuře. Později byl manufakturním úřadem povolán do Brna, kde vykonával různé úkoly při akcích tohoto orgánu v oblasti vlnářské výroby.

¹⁷⁶ HkA, fasc. 89, žádost A. Politzera z roku 1766.

¹⁷⁷ Tamtéž, fasc. 51, zpráva o manufakturním podnikání na Moravě v roce 1771.

¹⁷⁸ Tamtéž.

Ve 2. pol. 60. let 18. stol. založili několik vlnářských manufaktur moravští feudálové. Lze jmenovat manufaktury v Tulešicích a v Náměšti na Hané. Nebyly to však čistě vlnářské manufaktury, v obou se zhotovovaly vedle vlněných také lněné tkaniny.

Prvou z nich, v Tulešicích, založil majitel panství svob. p. Záblický, druhou ve stejné době hr. B. Harrach.¹⁷⁹ Obě měly některé společné rysy. Pracovali v nich ve větším počtu poddaní. V tulešické manufaktuře vyučoval poddané chlapce práci u stavů manufakturní mistr. V roce 1769 byli nově přijati další 4 poddaní tkalci.¹⁸⁰ V manufaktuře náměštské tvořili poddaní hr. Harracha většinu zaměstnanců. V obou manufakturách tito lidé dostávali za svou práci mzdu. Je však pravděpodobné, že podnikatel — feudální vrchnost — vnucovala poddaným zaměstnancům svou vůli, např. v mzdových otázkách, bránila jim opustit práci v manufaktuře apod. Měla k tomu nejlepší příležitost, spojujíc funkci majitele manufaktury s postavením pozemkové vrchnosti.

Bohužel, prameny nám neříkají nic o vnitřních poměrech v obou manufakturách. Z pramenů o náměštské manufaktuře lze však přece jen vytušit aspoň náznak mimoekonomického násilí, jemuž podléhali poddaní pracovníci. V roce 1773 jednal hr. B. Harrach se správou manufaktury v Linci o pronajmutí svého podniku. K uskutečnění jeho plánu nakonec nedošlo a hr. Harrach vedl tuto manufakturu dál ve své režii. Manufaktura v Linci se zmiňovala o podmínkách, za nichž byla ochotna náměštský podnik převzít, a tu se také dotkla povinností tkalců. Žádala, aby jí poddaní tkalci, kteří platili poplatky z domů a ze stavů, v případě převzetí odváděli nájemné.¹⁸¹ O jaké poplatky vlastně šlo? Hr. Harrach dal svým nákladem postavit pro své zaměstnance v Náměšti několik domů. Opatřil jim také nástroje do dílen. Tkalci si ovšem museli domky a náradí koupit. Dluh spláceli po částech. Linecká manufaktura měla snad na mysli právě tyto poplatky. Avšak poddaní tkalci byli povinni platit ještě jiné činže, z pozemků, z domů, za relucii robot apod. Je možné, že také tyto činže hodlala si správa linecké manufaktury přisvojit. V této souvislosti je však třeba připomenout analogický způsob, jímž hr. Harrach připoutal poddané tkalce ke své manufaktuře v Janovicích. Vystavěl jim tam rovněž domky a zařídil jim dílny. Je možné, že poddaní tkalci v Náměšti byli nuceni pracovat v tamní manufaktuře pod tlakem mimoekonomického násilí obdobně, jako tomu bylo v janovické plátenické manufaktuře. Tuto tezi potvrzuje také skutečnost, že prvními pracovníky v Náměšti byli poddaní tkalci z Janovic, které hr. Harrach poslal do Náměště. Nedostatek jakýchkoliv zpráv o náměštské manufaktuře nám však pouze

¹⁷⁹ O těchto manufakturách viz mou práci — *Plátenictví*, str. 136n.

¹⁸⁰ HkA, fasc. 89, dopis svob. p. Záblického z 13. ledna 1769.

¹⁸¹ Tamtéž, žádost hr. Harracha z roku 1773 (bez bližšího data).

umožňuje vyslovit domněnku o existenci feudálních poměrů v náměšťské manufaktuře, aniž bychom je mohli po všech stránkách doložit.

Obě manufaktury, tulešická i náměšťská, měly vnější znaky kapitalistických manufaktur. Byla v nich vysoká dělba práce, výroba byla určena pro trhy, zaměstnanci dostávali mzdy. Protože většinu zaměstnanců tvořili poddaní majitelů manufaktur, nezdá se, že by výrobní vztahy byly pouze kapitalistické. Byly přece bezprostředně ovlivňovány feudálním majitelem. Nebudeme daleko pravdě, budeme-li tvrdit, že v obou těchto manufakturách poddaní zaměstnanci nebyli na majiteli manufaktury závislí pouze ekonomicky, ale v tom či onom směru se projevil mimoekonomický tlak, a v těchto poměrech tito lidé pracovali pro feudální vrchnosti — manufakturní podnikatele. Manufaktury tulešická i náměšťská zanikly po 10—20 letech. Obě náležely ke kategorii středně velkých podniků.¹⁸²

Významným vlnářským střediskem byl Fulnek. Byl tam početný soukenický cech a zdejší obchodníci se sukнем prodávali vlněné tkaniny do Uher, Rakous a Polska. Také v tomto městě se našel podnikatel, který zde založil vlnářskou manufakturu. Byl jím J. R o c k e r t, původním povoláním soukenický mistr. Věnoval se však výlučně obchodu se sukнем. Na poč. 80. let počal budovat manufakturu, v níž chtěl vyrábět vlněné cajky. V roce 1786 získal oprávnění k provozu své manufaktury, i když fulnecký soukenický cech se tomu vši silou bránil.¹⁸³ O tři léta později bylo Rockertově manufaktuře uděleno privilegium se všemi právy.¹⁸⁴ V roce 1792 se v ní pracovalo na 32 stavech. Vedle tovaryšů a učňů pracujících u stavů bylo v manufakturních dílnách dalších 72 zaměstnanců zařazených jako česači a čističi vlny, barvíři apod. Ve Fulneku a v několika dalších vesnicích, dokonce až v Porubě a Hrabyni, předli dospěli i děti vlnu pro Rockertovu manufakturu. Bylo jich v roce 1792 okolo 500.¹⁸⁵

Rockert se však nespokojil pouze s jedinou manufakturou. V roce 1790 koupil na předměstí Nového Jičína dům a v něm zřídil druhou manufakturu.

¹⁸² Tulešická manufaktura byla zrušena v l. 1787—89. V roce 1787 ji vedl cajkař Václav Holoubek. Vrchnost mu ji pravděpodobně pronajala. Holoubek se chtěl osamostatnit a žádal moravsko-slezské gubernium o prodej budovy zrušeného kláštera v Moravském Krumlově. Chtěl zaplatit za tuto budovu a staré budovy v Dobřísku, patřící taktéž bývalému klášteru, 2000 zl. Tulešický podnikatel měl tehdy 12 stavů, ale neměl dostatek peněz, aby si opatřil budovy a osamostatnil se. Státní úřady však jeho žádost odmítly s odůvodněním, že výroba cajků je již tak rozšířená, že ji není třeba zvláště podporovat. — HkA, fasc. 89, Brno 24. ledna 1787.

¹⁸³ HkA, fasc. 98/2, Vídeň 20. listopadu 1786.

¹⁸⁴ Tamtéž, Vídeň 29. listopadu 1788. Moravsko-slezské gubernium doporučilo Rockertovu žádost o udělení privilegia. Bylo mu uděleno 3. února 1789. — SAB, Míst. sign. 39, č. 2095.

¹⁸⁵ SAB, Míst. sign. 39, č. 2050, protokol o prohlídce Rockertovy manufaktury z 26. června 1792.

V ní se zhotovovala především sukna. Do roku 1792 byly hotovy tkalcovské dílny, barvírna, valcha a také veliká přádlácká dílna.¹⁸⁶ Již tehdy se pracovalo na 13 stavech. Po několika málo letech však mizí veškeré zprávy o Rockertových manufakturách. Je jen známo, že Rockert se vystěhoval z Fulneku a nabízel obě své manufaktury k pronajmutí.¹⁸⁷

V 90. letech byly na Moravě založeny další vlnářské manufaktury. V roce 1794 požádal dědičný nájemce statku Křížanova K. Endsmann státní úřady o povolení zřídit manufakturu na výrobu jemných suken.¹⁸⁸ Povolení dostal a podnikatel začal s výstavbou.¹⁸⁹ Již v roce 1796 měl Endsmann spolu se svým společníkem J. Heringem 32 stavů. Většina byla umístěna v manufakturní budově, ostatní byly v domech manufakturních zaměstnanců v Křížanově. Nájemce statku Křížanov se staral sám o chod podniku. V krátké době vložil do manufaktury více než 30 000 zl. Získal další pracovníky zejména mezi manufakturním dělnictvem v Brně. Také několik soukeníků z Jihlavy se přestěhovalo do Křížanova. Protože v okolí manufaktury byl nedostatek přádláků vlny, byli vyučeni noví lidé a přiděleno jim nářadí. Všechny náklady hradila manufaktura. V roce 1796 předlo jen v Křížanově a v nejbližším okolí okolo 300 osob pro Endsmannův podnik.¹⁹⁰ Křížanovská manufaktura na poč. 19. stol. velmi prosperovala. V roce 1804 v ní bylo více než 30 stavů, na nichž pracovali 3 mistři s 57 tovaryši, 15 učni a 28 pomocníci.¹⁹¹ Teprve po roce 1815 v důsledku všeobecné deprese ve vlnářství se dostala křížanovská manufaktura do těžkosti.¹⁹²

Zhruba v téže době jako manufaktura v Křížanově vznikla soukenická manufaktura v Náměšti nad Osí. V roce 1795 se ustavila společnost, jejímiž členy byli hrabě J. Haugwitz, majitel náměšťského panství, J. von Puthon, B. v. Tschoffen a M. Stählin. Společníci složili k výstavbě manufaktury 100 000 zl. Státní úřady poskytly povolení k provozu a všechna práva udělovaná tehdejšími manufakturám. V náměšťské manufaktuře pracovali cizinci, Nizozemci, kteří byli pověřeni řízením dílen a vyučováním domácích lidí v předení jemných suken podle nizozemského způsobu.¹⁹³ V roce 1798 se náměšťská manufaktura vyrovnala již velkým vlnářským manufakturám brněnským. Měla 83 stavů, na nichž pracovalo 5 mistrů, 104 tovaryši, 95 učňů a 181 pomocníků. Počet přádláků není

¹⁸⁶ Tamtéž.

¹⁸⁷ D'Elvert, c. d., str. 61.

¹⁸⁸ SAB, Míst. sign. 39/3, č. 2095, Brno 9. října 1794.

¹⁸⁹ HkA, fasc. 98/1, Videň 7. května 1796.

¹⁹⁰ Tamtéž.

¹⁹¹ Tamtéž, fasc. 54, manufakturní tabulky jihlavského kraje za rok 1804.

¹⁹² Slokar, c. d., str. 329.

¹⁹³ D'Elvert, c. d., str. 87.

znám, bylo jich však mnoho set.¹⁹⁴ Do roku 1802 se počet stavů zvýšil na 98. Také zaměstnanců bylo v manufaktuře více. Ročně se zhotovovalo okolo 2000 kusů jemných suken.¹⁹⁵ Největší rozkvět křižanovské manufaktury však nastal v roce 1815. Byla jednou z prvních, v níž se uplatnily nové vynálezy, ať už to byl spřádací stroj, plynové osvětlení a parní stroj. Ve 20.—30. letech se tato manufaktura přeměnila v továrnu. Zároveň se mnohokrát zvětšila. V roce 1835 bylo v ní zaměstnáno okolo 1000 lidí.¹⁹⁶ V roce 1841 byla náměšťská továrna na 5. místě ve výrobě sukna za Brnem, Jihlavou, Bílskem a Svitavami.¹⁹⁷

Někdy v roce 1796 bylo započato s výstavbou soukenické manufaktury v Divákách. Podnikatelkou byla vdova po obchodníku Klingerovi. Spolu s ní budovali novou manufakturu ještě dva společníci. Byli to pravděpodobně také obchodníci. Manufakturní dílny byly umístěny v adaptované jednoposchodové budově. V roce 1798, kdy bylo divácké manufaktuře uděleno privilegium, pracovalo se již na 16 stavech. Dalších 16 stavů měli soukeníci — zaměstnanci manufaktury — ve svých obydlích.¹⁹⁸ Celkový počet pracovníků se pohyboval okolo 300.¹⁹⁹ V roce 1802 bylo v této manufaktuře 33 stavů.²⁰⁰ Několikrát změnila majitele a po roce 1815 nevydržela období deprese a v roce 1818 zanikla.²⁰¹

Koncem 18. stol. si koupil J. Maklowitz v Kounicích dům, v němž zřídil vlnářskou manufakturu. Adaptované místnosti opatřil nástroji, vystavěl barvírnu a valchu a počal v této manufaktuře zhotovovat sukna. V roce 1800 měl 8 stavů.²⁰² O dva roky později žádal Maklowitz o udělení privilegia. Jeho manufaktura byla již mnohem větší. Ve dvou budovách bylo umístěno 17 stavů a počet zaměstnaných osob včetně přadláků vystoupil až na 600.²⁰³ V dalších letech se změnil majitel, ale vývoj manufaktury nebyl úspěšný.²⁰⁴

Malou vlnářskou manufakturu v Lošticích založil koncem 18. století

¹⁹⁴ SAB, Míst. sign. 39, č. 2057, manufakturní tabulky znojemského kraje za rok 1798.

¹⁹⁵ HkA, fasc. 54, seznam manufaktur na Moravě a ve Slezsku z roku 1802.

¹⁹⁶ S l o k a r, c. d., str. 331n.

¹⁹⁷ Tamtéž, str. 338.

¹⁹⁸ HkA, fasc. 98/2, Vídeň 17. července 1798.

¹⁹⁹ SAB, Míst. sign. 39/3, č. 2095, Vídeň 24. května 1798.

²⁰⁰ HkA, fasc. 54, seznam manufaktur na Moravě a ve Slezsku z roku 1802. V divácké manufaktuře pracovali 4 mistrři, 30 tovaryšů, 36 učňů, 20 pomocníků a 382 přadláků.

²⁰¹ S l o k a r, c. d., str. 326.

²⁰² SAB, Míst. sign. 39, č. 2059, zpráva patrimoniálního úřadu ze 4. června 1800.

²⁰³ Tamtéž, žádost J. Maklowitze o privilegium z 10. května 1802.

²⁰⁴ V roce 1806 se stal majitelem Fr. Helcelet. — S l o k a r, c. d., str. 326. V roce 1812 v ní byly pouze 4 stavby.

Petříček. V roce 1802 měla 12 stavů²⁰⁵ a v roce 1812 byla přenesena do Brna.²⁰⁶

Významným textilním střediskem ve 2. pol. 18. stol. se stal Prostějov. Rozšířilo se tam plátenictví a vlnářství. Manufaktury však vznikly pozdě, až teprve na poč. 19. stol. Prvou vlnářskou manufakturu tu založil Fr. Plotz. V roce 1802 v ní bylo okolo 40 stavů a počet přadláků byl udán neúměrně vysokým číslem — 3000.²⁰⁷ Prostějovská manufaktura byla sice dotčena depresí po roce 1815, ale překonala ji.²⁰⁸

Jak je zřejmé ze stručného výčtu moravských vlnářských manufaktur, vzniklo jich nejvíce na sklonku století. Také většina brněnských manufaktur byla založena v posledních dvou desetiletích 18. stol. Až na výjimky byly moravské manufaktury nevelké. Vysoké procento jich přežilo pouze několik let. Příčiny častého zániku manufaktur byly rozličné. Podnikatelé začínali s nepatrnými prostředky a vyčerpali je již v prvních fázích výstavbou budov a zařizováním dílen. Dařilo se jim jen s obtížemi nalézt úvěr k nákupu surovin a k vlastnímu provozu. Každý sebemenší neúspěch, prvý nezdar při odbytu apod. ohrožoval základy takových manufaktur a vedl obvykle k jejich zániku. Podnikatel se stal obětí věřitelů, kteří pohltili často jejich majetek. Manufaktury mizely a na jejich místě byly zakládány nové. Konkurenční zápas mezi podnikateli byl ostrý zvláště tam, kde jich bylo více.

Ve Slezsku vzniklo ve 2. polovině 18. století také několik vlnářských manufaktur. Většinu z nich však lze zařadit jak do plátenictví, tak do vlnářství. V některých slezských městech, zejména v Javorníku a v Jeseníku, se rozšířila manufakturní výroba polovlněných a pololněných tkanin, zvláště různých druhů harasů. Prvou manufakturu, v níž se tyto tkaniny zhotovovaly, založil javornický obchodník Oels okolo roku 1767.²⁰⁹ V této oblasti byl dostatečný počet pracovních sil. Byli tam pláteníci, přadláci a mnoho čajkařských tovaryšů, kteří emigrovali z Pruského Slezska. Oelsova manufaktura se úspěšně rozvíjela, takže v roce 1771 v ní pracovalo již 60 stavů.²¹⁰ K manufaktuře náležely dva domy. Byla v nich umístěna část stavů, ostatní byly v dílně na předměstí, u níž byla barvírna, mandl, balírny a sklady.²¹¹ Oněch 60 stavů bylo přímou součástí manufaktury. Pracovali na nich většinou čaj-

²⁰⁵ HkA, fasc. 54, manufakturní tabulky znojemského kraje za rok 1802.

²⁰⁶ D'Elvert, c. d., str. 103.

²⁰⁷ HkA, fasc. 54, manufakturní tabulky olomouckého kraje za rok 1802.

²⁰⁸ V roce 1812 bylo v této manufaktuře, aspoň podle manufakturních tabulek, pouhých 13 stavů. — HkA, Kommerz-Kommission, fasc. 8, manufakturní tabulky olomouckého kraje za rok 1812; srovn. Slockar, c. d., str. 329.

²⁰⁹ HkA, fasc. 90, Vídeň 17. září 1767.

²¹⁰ Tamtéž, zpráva slezského komerčního konsesu ze 14. června 1771.

²¹¹ Tamtéž, zpráva městské rady, Javorník 13. srpna 1772.

kařští tovaryši z Pruského Slezska a z Kladska.²¹² Stálými zaměstnanci byli rovněž barvíři, postřihovači, valchaři a česači vlny. Také oni, až na několik jedinců, pocházeli z Pruského Slezska.²¹³ Slezští emigranti přicházeli ze známých plátenických středisek, zejména z Dolní Dlouhé Bělé, Jelení Góry a odjinud. Hledali lepší životní podmínky na druhé straně hranic, jsouce lákáni výhodami, jež rakouská vláda poskytovala cizím odborníkům. V javornické manufaktuře byly cizincům po několik let prominuty daně a byli osvobozeni od vojenské služby.

Vedle stálých zaměstnanců, jichž bylo okolo 90, pracovali v Oelsově režii ještě další lidé. Pro manufakturu tkali pláteníci ve svých dílnách. V roce 1771 jich bylo 39. Odebírali z manufakturních skladů vlněnou a lněnou přízi a za surové tkaniny, které odváděli, dostávali mzdu.²¹⁴ Oelsovi se vyplácelo zadávání příze pláteníkům. Důkazem je jeho snaha po dosažení monopolu nad výrobou harasů v Javorníku a okolí.²¹⁵ Chtěl znemožnit, aby kterýkoliv pláteník pracoval pro někoho jiného. Mezi javornickými tkalci byl jeden, jménem Göbel, zámožnější, který rovněž zakládal přízi své spolumistry. Kdyby bylo Oelsovi uděleno výhradní právo na výrobu harasů, byli by všichni pláteníci přinuceni pracovat jen v jeho režii.²¹⁶ Stát však v tehdejší době nepodporoval monopolní výsady, a proto Oelsovu žádost zamítl.²¹⁷ Ani přadláci, jichž pracovalo pro Oelsovu manufakturu v roce 1771 okolo 600, nebyli stálými zaměstnanci.²¹⁸ Jen někteří předli vlnu a len po celý rok. Většina z nich pracovala pouze v zimě.

Oelsova manufaktura nezanikla za několik let, jako mnohé jiné textilní podniky. Harasy byly ještě na počátku 19. století v módě a Oelsova manufaktura měla pro své výrobky skvělá odbytiště v Uhrách a v Polsku. V roce 1791 bylo v ní okolo 65 stavů. Oels byl již mrtev a manufakturu vedli jeho dědicové.²¹⁹ V roce 1818 manufaktura zanikla.²²⁰

V roce 1782 vznikla na J á n s k é m v r c h u u Javorníka manufaktura na výrobu harasů. Jejím majitelem byl J. Ch. S c h r o i d t.²²¹

²¹² Tamtéž. Podle výkazu z roku 1772 bylo v Oelsově manufaktuře 11 ženatých a 30 svobodných tovaryšů z Pruského Slezska. Dva tovaryši byli z Kladska a 1 ze Salcburku.

²¹³ Tamtéž. V manufaktuře byl zaměstnán 1 barvíř na černo, 1 krasobarvíř, 1 postřihovač, 1 valchář a 25 česačů vlny.

²¹⁴ Tamtéž, dopis plátenického mistra Göbela z 5. dubna 1771.

²¹⁵ Tamtéž, zpráva komerčního rady Simona o Oelsově manufaktuře z roku 1772.

²¹⁶ Tamtéž. R. 1772 pracovalo ve své režii ještě okolo 25 javornických tkalcovských mistrů.

²¹⁷ Tamtéž. Simon psal ve své zprávě, že Oels by udělením výlučného práva dosáhl toho, že by všichni tkalci vylévali pro něj pot a Oelsa obohacovali.

²¹⁸ Tamtéž.

²¹⁹ SAB, Míst. sign. 39, č. 2094, manufakturní tabulky opavského kraje za rok 1791.

²²⁰ D' E l v e r t, c. d., str. 61.

²²¹ HkA, fasc. 90, přepis moravsko-slezského gubernia, Brno 17. prosince 1782.

Manufakturní podnikání dalo podnět k výrobě polovlněných tkanin, hlavně hasasů, také v Jeseníku.²²² V roce 1791 bylo v jesenické manufaktuře, jejímž majitelem byl A. Lippert, 32 stavů. Ve druhé, menší, patřící J. Loehsovi, bylo 7 stavů. Pro obě manufaktury pracovali pláteníci ve svých obydlích, odebírajíce si přízi.²²³ V roce 1802 bylo v manufakturách v Jeseníku okolo 40 stavů.²²⁴

Také v soukenickém středisku Bilsku se uchytila výroba hasasů a jiných vlněných a polovlněných tkanin. Již v roce 1760 bilský obchodník sukem J. Mänhart získal odborníka z Německa (z Mühlhausenu) a několik cajkařských tovaryšů z Pruského Slezska a počal s výrobou hasasů a cajků.²²⁵ V této manufaktuře bylo po celé více než půlstoletí pouze několik stavů. Je pravděpodobné, že pro ni pracovali také mnozí soukeníci z Bilska.²²⁶

O manufakturní výrobu hasasů a cajků se pokoušelo ještě několik dalších podnikatelů. Např. krnovský obchodník Fleischmann byl počátkem 70. let majitelem rozptýlené manufaktury tohoto zaměření. Pracovalo pro něj ve svých dílnách 17 soukeníků a pláteníků. Jeho manufaktura měla některé rysy manufaktur soustředěných. Zřídil si totiž ve svém domě dílnu, v níž umístil 4 stavy. V další dílně pracovali třídiči a česači vlny a měl v úmyslu vybudovat také barvírnu. Neměl však dostatek prostředků a jeho manufaktura zanikla.²²⁷

V Bílé Vodě u Javorníka měl již v polovici 18. století malou manufakturu na výrobu cajků krčmář F. Giller. Zaměstnával několik emigrantů z Pruského Slezska. Protože Giller neměl peněz, aby zajistil provoz, ujala se manufaktury vrchnost. Jejím nákladem byla zřízena barvírna a úpravna.²²⁸ Avšak ani vrchnost se dlouho o manufakturu nestarala. Několikrát ji pronajala, až se konečně stal jejím nájemcem řecký obchodník Demeter Zuppan. Za jeho vedení byla manufaktura podstatně rozšířena, takže v roce 1773 pracovalo v jejích dílnách 30 cajkařských tovaryšů, 12 česačů a 20 třídičů vlny a na vesnicích v okolí 700 přadláků.²²⁹ Zuppan však byl příslušníkem turecké říše, a proto mu státní orgány nedaly svolení k dalšímu provozu. Byl nucen manufakturu postoupit jinému nájemci. Bylo mu však povoleno, aby za-

²²² Srovn. mou práci — *Plátenictví*, str. 142.

²²³ SAB, Míst. sign. 39, č. 2094, manufakturní tabulky opavského kraje za rok 1791.

²²⁴ HkA, fasc. 54, manufakturní tabulky opavského kraje za rok 1802.

²²⁵ Tamtéž, fasc. 90, císařský reskript z 20. září 1760.

²²⁶ V roce 1802 bylo v této manufaktuře 6 stavů, na nichž pracovali 1 mistr, 6 tovaryšů a 6 pomocníků. — HkA, fasc. 54, Seznam manufaktur na Moravě a ve Slezsku v roce 1802.

²²⁷ HkA, fasc. 90, zpráva slezského komerčního konsesu z počátku let sedmdesátých (bez bližšího data).

²²⁸ Tamtéž, zpráva slezského královského úřadu ze 4. března 1773. Majitelem panství byl hr. Salm.

²²⁹ Tamtéž, žádost Zuppanova o privilegium z 9. ledna 1773.

kládal přízí tkalce v Jeseníku.²³⁰ Dalšíh zpráv o podnikání tohoto řeckého obchodníka nemáme. Mizí také doklady o manufaktuře v Bílé Vodě.

Manufaktur specialisovaných na výrobu suken bylo v Rakouském Slezsku jen několik a žádná z nich se nedala srovnávat s většími manufakturami moravskými. V 70. letech se věnoval podnikání v soukenictví opavský obchodník K. Čejke z Bodenfeldu. Byl jedním z nejbohatších opavských obchodníků se sukнем a zároveň byl i nákladníkem. Dával vlnu soukeníkům v Opavě, Hradci a Odrách a za odváděná surová sukna jim platil mzdu. V roce 1779 byl za tuto činnost odměněn udělením zlatého pamětního řetězu a právem, aby si zřídil sklady v Opavě a později ve všech hlavních městech rakouské monarchie.²³¹ Čejke, povýšený do šlechtického stavu, nespokojil se pouze nákladnictvím. Vybudoval si manufakturní dílny. Postavil barvírnu a část dílny pro úpravu suken. Pak počal soustřeďovat do svých dílen stavý. Podnikání Čejkeho bylo na čas přerušeno. V roce 1810 však jeho syn nebo jiný blízký příbuzný byl znovu v čele soukenické manufaktury, již bylo uděleno oprávnění k provozu.²³²

V 80. letech zřídila malou soukenickou manufakturu v Hrabyni hr. Mitrovská. Vystavěla pro soukeníky několik domků. Také valcha a barvírna byla zřízena na náklad vrchnosti. Tato manufaktura však po nedlouhém trvání zanikla.²³³

V manufaktuře, kterou koncem 80. let založil židovský obchodník Baruch, se zhotovovala sukna, cajky a také lněné tkaniny. Měl několik stavů v Opavě a další v Hradci. Přízí na lněné výrobky dával pláteníkům z Budišova a Benešova.²³⁴ Baruchova manufaktura zanikla někdy po roce 1792.

Jedinou větší soukennou manufakturu ve Slezsku zřídil koncem 18. století brněnský podnikatel baron Mundi v Těšíně.²³⁵

Moravské a slezské vlnářské manufaktury byly vesměs manufakturami soustředěnými. Jen část výrobního procesu, zejména předení a tkaní, byla doplňována domácí prací. *Charakter těchto manufaktur byl jasně kapitalistický. Jen sporadicky se v nich objevovaly pozůstatky feudálních výrobních vztahů.* Majiteli manufaktur byli feudálové i podnikatelé z řad rodící se průmyslové buržoasie. Druzí byli mnohem početnější. Hospodářský význam vlnář-

²³⁰ Tamtéž, císařský přípis, Vídeň 26. března 1773.

²³¹ HkA, fasc. 91, císařský přípis, Vídeň 9. května 1779 a 31. října 1782.

²³² D'Elvert, c. d., str. 103.

²³³ HkA, fasc. 99, Vídeň 1. prosince 1788. SAB, Gub. T-10 b. Podle zprávy přerovského krajského hejtmana z 11. května 1785 pracovalo v hrabynské manufaktuře 6 soukeníků. Hr. Mitrovská počala s výrobou suken okolo roku 1783.

²³⁴ Tamtéž, fasc. 90, žádost Baruchova o povolení zřídít manufakturu, Opava 18. srpna 1788.

²³⁵ Viz výše.

ských manufaktur byl na sklonku 18. století již *značný jak rozsahem produkce, tak kvalitou zhotovovaného zboží. V soustředěných manufakturách se vytvářely zárodky dělnické třídy v podobě tzv. „manufakturního proletariátu“.* Manufakturní podnikání poskytl rovněž podmínky pro *prvé krůčky pozdější moravské průmyslové buržoasie.*